CAIVS CRISPVS
SALLVSTIVS

CAII CRISPI
SALLVSTII
OPERA

QVAE

SVPERSVNT OMNIA

MANNHEMII

Cura & Sumptibus Societatis litteratae.

MDCCLXXIX.

1779

DE
C. CRISPI SALLVSTII
VITA ET SCRIPTIS
EX
GERARDO JOANNE VOSSIO
DE
HISTORICIS LATINIS

CAIVS CRISPVS SALLVSTIVS natus eſt anno vrbis conditae IↃ CLXVIII Amiterni in Sabinis. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius a Milone occiſus fuit, anno IↃ CCII, quo Cn. Pompeius Magnus III ſine collega Conſul fuit. Tribunatu eo, quem nulla cum laude geſſit, vt Ciceroni, ita & Miloni, infeſtus admodum erat, idque quia in Fauſtae, L. Sullae filiae adulterio depre-

henſus, virgis a Milone eſſet caeſus, nec niſi pecunia data dimiſſus. Nempe iſtud in cauſa eſt, cur Clodianis ſemper ſtuduerit aduerſus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Seruium, Horatii interpetes; item orationem ſub Ciceronis nomine iam Auguſtaeo vel Tiberii aeuo editam. Ex quibus etiam diſcimus ob adulteria ac ſtupra ſenatu fuiſſe rotum ab Appio Claudio Pulcro & L. Calpurnio Piſone Caeſonio Cenſoribus A. V. IↃ CCIII. Eius rei meminit etiam Dio l. XL. Ac ne alium Salluſtium ſignari putes, clare ait, id contigiſſe Σαλλεςίῳ, τῷ τὴν ἱςορίαν συγγράψαντι. Eo anno Milo iam exulabat: unde conſequitur, quod a Milone Tri-

buno pl. virgis caesum dicebamus, id antea contigisse; non eopse anno, vt vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex scriptoribus, a C. Iulio Caesare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperasse, quaestoremque factum, & postea etiam praeturam obtinuisse. Praeturae mentionem quoque inuenio apud Hirtium pene initio libri de bello Africano: „ *C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam aduersarii tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* „ Item apud Dionem lib. XLII de hoc ipso legas: Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν ἀπεδέδεικτο. Narrat ibi-

dem, vt, quum in Campania Caesaris milites, quos in Africam praemittere statuerat, seditionem concitassent, ac Sallustius praetor Romam contenderet, quo Caesarem huius rei faceret certiorem, propemodum fuerit occisus a compluribus militum, qui eum insequebantur, nec cuiquam parcebant, imo duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII refertur, vt Caesar Numidiae praefecerit Sallustium; ille autem prouinciam expilauerit: ac a Caesare quidem fuerit absolutus; sed infamiam non effugerit; quod, qui in Historia acerbus esset alienorum vitiorum castigator, turpiter ipse iisdem in hoc munere se dedisset. Ex hac autem praeda Nu-

midica ita ditatus fuit, vt in Quirinali monte forum emeret, quod *Sallustii* vocatur, vbi nunc aedes S. Susannae; item hortos, qui hodieque *Sallustiani* nominantur. Haec ostendunt, vitam eius laudari a nemine posse. Nempe omnis eius gloria a praeclaris scriptis proficiscitur. Sed vix eius quidquam integre ad nos peruenit, praeter *bellum Iugurthinum* & *Catilinarium*. Ita vulgo inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio: DE CONIVRATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis: *de Catilinae coniuratione, quam verissime potero, paucis absoluam.* At ex nobili Historiarum opere, quo in primis Historici principis nomen

meruit, nihil habemus praeter quatuor oratiunculas, epiſtolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quae ex Grammaticis antiquis atque aliis ſcriptoribus collecta ſunt. Duae vero *ad Caeſarem* orationes, vt vocant, *de Republica ordinanda*, vtrum Salluſtii ſint, non conuenit inter eruditos. Carrio Salluſtio abiudicat: & pro illo eſt, quod veterum nemo, qui tantopere gaudent Salluſtium ad partes aduocare, inde aliquid depromat. Diſſentit autem Douza, cui fauent libri vett. & dictio ipſa, quae, quicquid dicat Carrio, plane Salluſtium redolet. Sin genuinae non ſint, negari tamen non poſſit, valde eſſe antiquas, & quidem Iuliani aut Auguſtaei

aeui: saltem non infra Flauianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen vt orationes esse putem, sed *epistolas* duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim litteras adpellat. Planeque verisimile est, missas esse ad Caesarem, quum in Hispanias contra Petreium & Afranium proficisceretur: quemadmodum iam dudum Ciacconius obseruauit. Illa vero *in Ciceronem* oratio, etsi a Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur: tamen quod res indicat, omnino est alicuius declamatoris: credo Porcii Latronis, vel alterius alicuius ex illis, quos nominat M. Seneca in Suasoriis & Controuersiis.

Fidem eius valde commendant antiqui. Nam *certissimus auctor* dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, & exinde Isidoro lib. XIII cap. 24. Ad haec *nobilitatae veritatis Historicus* nuncupatur ab Augustino lib. I de Ciuitate Dei, cap. 5. Auienus etiam in descriptione orae maritimae dicit, omnia illius dicta esse *praeiudicatae auctoritatis*, adpellat quoque *expressorem efficacem stili & veritatis*. Obiectant aduersus ea aliqui, quod, prauo loliginis succo, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quae apud alios legere sit, praeterierit. Verum ea potius neglexisse ego arbitror,

vel vt falſa, vel vt incerta plane, vel vt exigua ac minuta.

Quod ad dictionem Salluſtii attinet, omnes antiqui indicant, breuem ac neruoſam eſſe, & Thucydideae aemulam. Sane ſcriptor eſt plane Atticus, qua laude Demoſtheni proprior eſt, quam Cicero ipſe: vt bene cenſet Turnebus in Aduerſariis ſuis. Sed vt Thucydidem non omnes probarunt, ita nec Salluſtii dictio omnibus probabatur: Nam Aſinius Pollio damnabat eam, tanquam obſcuram & in translationibus audacem: vt Tranquillus auctor eſt lib. de claris Grammaticis in Philologi vita. In primis vero reprehendi ſolet, quod antiqua verba ex Catonis origini-

bus excerperet: cuius rei meminere Auguſtus apud Tranquillum in eiusce Caeſaris vita, idemque Tranquillus lib. de claris Grammaticis in vita Lenaei, & Fabius ex antiquo epigrammate lib. VIII cap. 3. Sed haec impedire non potuere, quo minus a Tacito (at quanto viro!) *rerum Romanarum florentiſſimus auctor* lib. III Hiſtoriarum diceretur. Imo iuxta Martialem lib. XIV *Criſpus Romana primus in Hiſtoria eſt.* Auguſtino quoque lib. de Vita beata vocatur *electiſſimus penſator verborum.* Imo Graeci ipſi eius Hiſtorias tanti fecere, vt eas verterit Zenobius, Sophiſta is, qui Romae docuit ſub Adriano Caeſare; quique epitomen prouerbiorum Didymi

& Tarrhaei ſcripſit; vt teſtis eſt Suidas in *Ζηνόβιος*. Atque inde eſt, quod Salluſtii quoque meminit Stephanus in *Ἄζιλις*. Vtinam vero exſtaret Aſper Grammaticus Salluſtii interpres teſte Hieronymo. Quaedam ex eo citat Soſipater. Ioannes Baptiſta Pius annotationum Poſteriorum cap. LXXXIV citat antiquum auctorem, qui vitam Salluſtii ſcribit. Eum non vidi. Sed ſcio vitam Salluſtii e veteribus reliquiſſe Aſconium Pedianum: vt cognoſcere eſt ex Acrone ad Horat. Sat. II lib. I 41. E iunioribus idem conati Pomponius Laetus, & Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenus veterum ſcrinia compilarunt. Caue autem cum Salluſtio hoc

confundas Crifpum Salluftium, ad quem in Odis fcribit Horatius, Hiftorici huius fororis filium, Augufti amicum, de quo Seneca lib. I de Clementia, & Tacitus lib. I & III Annal. A quo & metallum quoddam Salluftianum effe dictum, Plinius auctor eft lib. XXXIV cap. 2.

C. CRISPI

C. CRISPI SALLVSTII
BELLVM CATILINARIVM

CAP. I.

OMNES homines, qui ſeſe ſtudent praeſtare ceteris animalibus, ſumma ope niti decet, vitam ſilentio ne tranſeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed noſtra omnis vis in animo & corpore ſita: animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur; alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere &, quoniam vita ipſa, qua fruimur, brevis eſt, memoriam noſtri quam maxume longam efficere. Nam diuitiarum & formae gloria fluxa atque fragilis: virtus clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam & prius, quam incipias,

Prooemium.

Homines animi & corporis viribus quomodo vtantur.

consulto: &, vbi consulueris, mature facto opus est. Ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

Regum antiquitus studia.

II. Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alii corpus exercebant: & iam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii & Athenienses coepere vrbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, vti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continentia & aequitate lubido atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur.

Quae homines arant, nauigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque ſomno, indocti incultique vitam, ſicuti peregrinantes, transegere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit: eorum ego vitam mortemque iuxta aeſtumo, quoniam de vtraque ſiletur. Verum enim vero is demum mihi viuere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter oſtendit.

Hiſtorias ſcribere cur arduum.

III. Pulchrum eſt bene facere reipublicae: etiam bene dicere haud abſurdum eſt: vel pace, vel bello clarum fieri licet: & qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res geſtas ſcribere: primum quod facta dictis ſunt exaequanda: dehinc quia plerique, quae delicta reprehenderis, maliuolentia & inuidia putant: vbi de magna virtute & gloria bonorum memores, quae ſibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit;

ſupra ea, veluti ficta, pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus, initio ſicuti plerique, ſtudio ad rempublicam latus ſum, ibique mihi aduorſa multa fuere. Nam pro pudore, pro abſtinentia, pro virtute; audacia, largitio, auaritia vigebant. Quae tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, quum ab reliquorum malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quae ceteros, fama atque inuidia vexabat.

Salluſtius a Republ. ad ſcribendas hiſtorias ſe transfert.

IV. Igitur vbi animus ex multis miſeriis atque periculis requieuit, & mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decreui; non fuit conſilium ſecordia atque deſidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, ſeruilibus officiis intentum, aetatem agere; ſed a quo incepto ſtudio me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus, ſtatui res geſtas populi Romani carptim, vt quaeque memoria digna videbantur, perſcribere: eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione, quam veriſſume

potero, paucis abſoluam. Nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi nouitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lvcivs Catilina nobili genere natus, magna vi & animi & corporis, ſed ingenio malo prauoque. Huic ab adoleſcentia bella inteſtina, caedes, rapinae, diſcordia ciuilis grata fuere: ibique iuuentutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, ſupra quam cuique credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cuius rei libet ſimulator ac diſſimulator; alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus: ſatis loquentiae, ſapientiae parum. Vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc poſt dominationem Lucii Sullae lubido maxuma inuaſerat reipublicae capiundae: neque id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quae vtraque his artibus auxerat, quas ſupra memoraui. Incitabant praeterea corrupti ci-

Catilinae genus, mores & ingenium.

Inſidiatur Reipublicae.

uitatis mores, quos pessuma ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: vt paullatim immutata, ex pulcherruma pessuma ac flagitiosissuma facta sit, differere.

Caussa coniurationis.

Vrbis Romae origo.

VI. Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines genus hominum agreste sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in vna moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes: incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse, nam ceteri metu percussi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium

hortari, hoſtibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Poſt, vbi pericula virtute propulerant, ſociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitumum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia validum, reipublicae conſultabant, hi vel aetate, vel curae ſimilitudine Patres adpellabantur. Poſt, vbi regium imperium, quod initio conſeruandae libertatis, atque augendae reipublicae fuerat, in ſuperbiam dominationemque conuertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores ſibi fecere, eo modo minume poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum.

VII. Sed ea tempeſtate coepere ſe quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali ſuſpectiores ſunt, ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum brevi creuerit: tanta cupido gloriae inceſſerat. Iam primum iuuentus ſimul laboris ac belli patiens erat, in caſtris

Incrementum eius virtute bellica.

per vſum militiam diſcebat: magisque in decoris armis & militaribus equis, quam in ſcortis atque conuiuiis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos inſolitus, non locus vllus aſper aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipſos erat: ſeſe quisque hoſtem ferire, murum adſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat: eas diuitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias populus Romanus parua manu fuderit, quas vrbes, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

Athenae ſuam celebritatem ſcriptoribus,

VIII. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obſcuratque. Athenienſium res geſtae ſicuti ego aeſtumo, ſatis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem

Athenienſium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentiſſumus quisque negotioſus maxume erat: ingenium nemo ſine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; ſua ab aliis bene facta laudari, quam ipſe aliorum narrare malebat.

Romani ſuam praeclaris factis debent.

IX. Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxuma, minuma auaritia erat: ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, diſcordias, ſimultates cum hoſtibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant, in ſuppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, aequitate ſeque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod ſaepius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnaverant, quique tardius, reuocati, bello exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi, loco cedere auſi erant. In pace vero, quod beneficiis, quam

Reſpub. Ro. audacia in bello, aequitate in pace conſeruata.

metu imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoſcere, quam perſequi malebant.

Romanorum corruptionis Cauſſae:

X. Sed vbi labore atque iuſtitia respublica crevit, reges magni bello domiti, nationes ferae & populi ingentes vi ſubacti, Carthago, aemula imperii Romani, ab ſtirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: ſaeuire fortuna ac miſcere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiae, optandae aliis, oneri miſeriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido creuit: ea quaſi materies omnium malorum fuere. Namque auaritia fidem, probitatem, ceteraſque artes bonas ſubuertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere edocuit.

Ambitio ſcilicet;

Ambitio multos mortales falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiaſque non ex re, ſed ex commodo aeſtumare; magiſque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paullatim creſcere, interdum vindicari: poſt, vbi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit; ciuitas immutata, imperium ex iuſtiſſumo

atque optumo, crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignauus, aeque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Auaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupiuit, ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in ciuibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat, loca amoena, voluptaria, facile in otio feroces militum animos molliuerant. Ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas,

Auaritia;

Effeminatus exercitus Romanorum;

vaſa caelata mirari; ea priuatim ac publice rapere; delubra ſpoliare; ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundae res ſapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.

Diuitiarum amor & luxus Romanorum;

XII. Poſtquam diuitiae honori eſſe coepere, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci coepit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria atque auaritia, cum ſuperbia inuaſere: rapere, conſumere; ſua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiſcua, nihil penſi atque moderati habere. Operae pretium eſt, quum domos atque villas cognoueris in vrbium modum exaedificatas, viſere templa deorum, quae noſtri maiores, religioſiſſumi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſua gloria decorabant; neque victis quidquam, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. At hi contra ignauiſſumi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quae fortiſſumi viri victores reliquerant; proinde

quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti.

XIII. Nam quid ea memorem, quae nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse. Quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiae, quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim; neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui atque sumtui deditus erat. *Libido Romanorum.*

XIV. In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, ad- *Catilinae sociorum indoles.*

ulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria lacerauerat; quique alienum aes grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea omnes vndique parricidae, facrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, periurio aut fanguine ciuili alebat; poftremo omnes, quos flagitium, egeftas, confcius animus exagitabat: ii Catilinae proxumi familiaresque erant. Quodfi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vfu atque illecebris facile par fimilisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adolefcentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles & aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vti cuiusque ftudium ex aetate flagrabat, aliis fcorta praebere; aliis canes atque equos mercari; poftremo neque fumtui, neque modeftiae fuae parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuiffe non nullos, qui ita aeftumarent, iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honefte pudicitiam habuiffe; fed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, haec fama valebat.

XV. Iam primum adolefcens Catilina multa nefanda ftupra fecerat, cum virgine nobili, cum facerdote Veftae, alia huiuscemodi contra ius fasque. Poftremo captus amore Aureliae Oreftillae, cuius praeter formam, nihil vmquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adulta aetate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum fceleftis nuptiis feciffe. Quae quidem res mihi in primis videtur cauffa fuiffe facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infeftus, neque vigiliis neque quietibus fedari poterat: ita confcientia mentem excitam vaftabat. Igitur colos exfanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus inceffus; prorfus in facie vultuque vecordia inerat.

Catilinae ftupra.

XVI. Sed iuuentutem, quam, vt fupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis teftes fignatoresque falfos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; poft, vbi eorum famam atque pudorem adtriuerat, maiora alia imperabat: fi cauffa peccandi in praefens minus fuppetebat, nihilo minus infontes, ficuti fontes, circumuenire, iugulare;

Cauffa coniurationis Catilinae.

ſcilicet, ne per otium torpeſcerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis ſociisque confiſus Catilina, ſimul quod aes alienum per omnes terras ingens erat, & quod plerique Sullani milites, largius ſuo vſi, rapinarum & victoriae veteris memores ciuile bellum exoptabant; opprimundae reipublicae conſilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipſi conſulatum petundi magna ſpes: Senatus nihil ſane intentus: tutae tranquillaeque res omnes; ſed ea prorſus opportuna Catilinae.

Socii coniurationis.

XVII. Igitur circiter Kalendas Iunias, L. Caeſare & C. Figulo Conſulibus, primo ſingulos adpellare: hortari alios, alios tentare: opes ſuas, imparatam rempublicam, magna praemia coniurationis docere. Vbi ſatis explorata ſunt, quae voluit; in vnum omnes conuocat, quibus maxuma neceſſitudo, & plurimum audaciae. Eo conuenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Seruius Sullae, Seruii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Beſtia, Q. Cu-

rius: praeterea ex equeſtri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc multi ex coloniis & municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius conſilii huiusce participes nobiles, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. Ceterum iuuentus pleraque, ſed maxume nobilium, Catilinae inceptis fauebat, quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilii fuiſſe; quia Cn. Pompeius inuiſus ipſi magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere; ſimul confiſum, ſi coniuratio valuiſſet, facile apud illos principem ſe fore.

Catilinae coniuratio prima, V. c. 687. a. C. 66.

XVIII. Sed antea item coniurauere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina; de qua quam veriſſume potero dicam. L. Tullo, M. Lepido Conſulibus, P. Autronius & P. Sulla legibus ambitus interrogati poenas dederant. Poſt paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus,

prohibitus erat confulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Pifo, adolefcens nobilis, fummae audaciae, egens, factiofus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores ftimulabant. Cum hoc Catilina & Autronius, confilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L. Cottam & L. Torquatum Confules interficere; ipfi, fafcibus correptis, Pifonem cum exercitu ad obtinendas duas Hifpanias mittere. Ea re cognita rurfus in Nonas Februarias confilium caedis transtulerant. Iam tum non Confulibus modo, fed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturaffet pro curia fignum fociis dare; eo die, poft conditam vrbem Romanam, peffumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res confilium diremit.

Secunda, V. c. 688. a. C. 65.

Pifo Quaeftor in Hifpaniam pro Praetore miffus

XIX. Poftea Pifo in citeriorem Hifpaniam Quaeftor pro Praetore miffus eft, adnitente Craffo; quod eum infeftum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen Senatus prouinciam inuitus dederat: quippe foedum hominem a republica pro-

cul eſſe volebat: ſimul, quia boni quam plures praeſidium in eo putabant: & iam tum potentia Cn. Pompeii formidoloſa erat. Sed is Piſo, in provinciam ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt, qui ita dicunt, imperia eius iniuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiuiſſe pati: alii autem equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Piſonem adgreſſos: numquam Hiſpanos praeterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſaeua multa antea perpeſſos. Nos eam rem in medio relinquemus. De ſuperiore coniuratione ſatis dictum. *Interficitur.*

XX. Catilina vbi eos, quos paullo ante memoraui, conueniſſe videt: tametſi cum ſingulis multa ſaepe egerat; tamen in rem fore credens vniuerſos adpellare & cohortari, in abditam partem aedium ſecedit: atque … omnibus arbitris procul amotis, or… …uiuscemo… …it. *Oratio Catilinae ad coniurationis ſocios.*

„ Ni… …que ve… …ta mihi forent… …m o… …s ceciſſet; … do… …anibus fruſtra… …q… …nauiam, aut … …ir… …rtis cap-

tarem. Sed quia multis & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes fidosque mihi; eo animus auſus, maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: ſimul quia vobis, eadem mihi, bona malaque intellexi; nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego quae mente agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum conſidero, quae conditio vitae futura ſit, niſi nosmet ipſi vindicamus in libertatem. Nam poſtquam reſpublica in paucorum ius atque ditionem conceſſit; ſemper illis reges, tetrarchae vectigales eſſe: populi, nationes ſtipendia pendere: ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxii, quibus, ſi respublica valeret, formidini eſſemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos ſunt, aut vbi illi volunt; repulſas nobis reliquere, pericula, iudicia, egeſtatem. Quae quousque tandem patiemini, fortiſſumi viri? nonne emori per virtutem praeſtat, quam vitam miſeram atque inhoneſtam, vbi alienae ſuperbiae ludibrio fueris, per dedecus

amittere? Verum enim vero pro Deum atque hominum fidem! victoria nobis in manu, viget aetas, animus valet: contra illis, annis atque diuitiis, omnia consenuerunt, tantum modo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari & montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam vllum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen summa lubidine diuitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris aes alienum: mala res, spes multo asperior, denique, quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis sita sunt! fortuna omnia victoribus praemia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis, quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me vtimini, neque

animus, neque corpus a vobis aberit. Haec ipſa, vt ſpero, vobiſcum Conſul agam: niſi forte animus fallit, & vos ſeruire, quam imperare, parati eſtis. „

Socii coniurationis varia ſentiunt.

XXI. Poſtquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, ſed neque res, neque ſpes bona vlla; tamen etſi illis quieta mouere, magna merces videbatur; tamen poſtulare plerique, vti proponeret, quae conditio belli foret: quae praemia armis peterent: quid vbique opis aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proſcriptionem locupletium, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, conſilii ſui participes: petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem, & omnibus neceſſitudinibus circumuentum: eo Conſulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnes bonos: ſuorum vnumquemque nominans laudare; admonebat alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae

Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Poſtquam omnium animos alacres videt; cohortatus, vt petitionem ſuam curae haberent, conuentum dimiſit.

Sanguis humanus hauſtus, pignus coniurationis.

XXII. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, quum ad ius iurandum populares ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem, vino permixtum, in pateris circumtuliſſe; inde quum poſt exſecrationem omnes deguſtauiſſent, ſicuti in ſollemnibus ſacris fieri conſueuit, aperuiſſe conſilium ſuum, atque eo, dictitare, feciſſe, quo inter ſe fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conſcii. Nonnulli ficta haec, multa praeterea exiſtumabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam, quae poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt.

Fuluia Q. Curii ſcortum coniurationem detegit.

XXIII. Sed in ea conuentione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Cenſores Senatu probri gratia amouerant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quae audierat, neque ſuamet ipſe ſcelera occultare, prorſus

neque dicere, neque facere quidquam penſi habebat. Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo; cui quum minus gratus eſſet, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri coepit; minari interdum ferro, niſi obnoxia foret: poſtremo ferocius agitare, quam ſolitus erat. At Fuluia, inſolentiae Curii cauſſa cognita, tale periculum reipublicae haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia aeſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebant, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque ſuperbia poſtfuere.

M. T. Cicero creatur Conſul. V. c. 690. a. C. 63.

XXIV. Igitur comitiis habitis, Conſules declarantur M. Tullius & C. Antonius, quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam ſua aut amicorum fide

ſumtam mutuam, Faeſulas ad Manlium quemdam portare, qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cuiusque generis homines adſciuiſſe dicitur; mulieres etiam aliquot, quae primo ingentes ſumtus ſtupro corporis tolerauerant: poſt vbi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant, per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia vrbana ſollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel interficere.

Semproniae, coniurationis participis, mores.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quae multa ſaepe virilis audaciae facinora commiſerat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro, liberis ſatis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae. Sed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniae an famae minus parceret, haud facile decerneres: lubido ſic accenſa, vt ſaepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſaepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conſcia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum

ingenium eius haud abſurdum; poſſe verſus facere, iocum mouere, ſermone vti vel modeſto, vel molli, vel procaci, prorſus multae facetiae multusque lepos inerat.

Catilina conſulatum petit.

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio vſurum. Neque interea quietus erat, ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cauendum dolus, aut aſtutiae deerant. Namque a principio conſulatus ſui, multa pollicendo per Fuluiam, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, conſilia Catilinae ſibi proderet. Ad hoc collegam ſuum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra rempublicam ſentiret, circum ſe praeſidia amicorum atque clientium occulte habebat. Poſtquam dies comitiorum venit, & Catilinae neque petitio, neque inſidiae, quas Conſulibus in campo fecerat, proſpere ceſſere; conſtituit bellum facere & extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentauerat, aſpera foedaque euenerant.

Ciceroni inſidias ſtruit.

Sed vtrumque perperam.

XXVII. Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit; praeterea alium alio, quem vbique opportunum credebat. Interea Romae multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti paratique essent: dies noctesque festinare, vigilare, neque insomniis neque labore fatigari. Postremo vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet, „ se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum obficere. „ *Catilinae vlteriores machinationes.*

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea *C. Cornelius, & L. Vargunteius Ciceroni insidias parant.*

nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius vbi intelligit, quantum periculi Conſuli impendeat, propere per Fuluiam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiſerat; praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; non nullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

Sed fruſtra.

Manlii in Etruria res geſtae.

XXIX. Ea quum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab inſidiis priuato conſilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, Senatus decreuit, DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea poteſtas

Cicero de Coniuratione Catilinae ad Senatum refert.

per Senatum, more Romano, magiſtratuſ maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis ſocios atque ciues: domi militiaeque imperium atque iudicium ſummum habere; aliter, ſine populi iuſſu, nulli earum rerum Conſuli ius eſt.

XXX. Poſt paucos dies L. Saenius Senator in Senatu litteras recitauit, quas Faeſulis adlatas ſibi dicebat: in quibus ſcriptum erat, C. Manlium arma cepiſſe, cum magna multitudine, ante diem VI Kalendas Nouembris. Simul id, quod in tali re ſolet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conuentus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia ſeruile bellum moueri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Faeſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca miſſi: ii vtrique ad vrbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permiſſum, vti pro tempore atque periculo exercitum compararent, ad hoc, ſi quis indicauiſſet

L. Saenius litteras, quas Faeſulis adlatas dicebat, in Senatu recitat.

Senatus decreta.

de coniuratione, quae contra rempublicam facta erat, praemium seruo libertatem & sestertia centum: libero impunitatem eius rei, & sestertia ducenta; item (decreuere) vti gladiatoriae familiae Capuam & in cetera municipia distribuerentur, pro cuiusque opibus: Romae per totam vrbem vigiliae haberentur, iisque minores magistratus praeessent.

Romae terror ex coniuratione Catilinae.

XXXI. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata vrbis facies: ex summa laetitia atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit, festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicae magnitudine, belli timor insolitus, adflictare sese, manus supplices ad caelum tendere; miserari paruos liberos; rogitare, omnia pauere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem

Catilina Senatum adit.

illa mouebat: tamen etsi praesidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus ab L. Paullo. Postremo dissimulandi caussa, atque sui expurgandi, sicuti iurgio la-

ceſſitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Conſul, ſiue praeſentiam eius timens, ſeu ira commotus orationem habuit luculentam atque vtilem reipublicae: quam poſtea ſcriptam edidit. Sed, vbi ille adſedit, Catilina, vt erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo voltu, voce ſupplici poſtulare, „ Patres Conſcripti ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne aeſtumarent, ſibi patricio homini, cuius ipſius, atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam eſſent, perdita republica opus eſſe, quum eam ſeruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romae, „ Ad hoc maledicta alia quum adderet; obſtrepere omnes, hoſtem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: „ Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina reſtinguam.

Ciceronis inuectiua.

Catilinae Reſponſio.

XXXII. Dein ſe ex curia domum proripuit, ibi multa ſecum ipſe voluens, quod neque inſidiae Conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigiliis munitam, optumum factum credens, exer-

Varia Catilinae conſilia.

citum augere, ac prius, quam legiones fcriberentur, antecapere, quae bello vfui forent; nocte intempefta cum paucis in Manliana caftra profectus eft. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promtam audaciam, mandat, quibus rebus poffent, opes factionis confirment, infidias confuli maturent, caedem, incendia, aliaque belli facinora parent; fefe prope diem cum magno exercitu ad vrbem acceffurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex fuo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi.

C. Manlii ad Marcium Regem mandata.

XXXIII. „Deos hominesque teftamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepiffe, neque quo periculum homini faceremus, fed vti corpora noftra ab iniuria tuta forent; qui miferi, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique patriae, fed omnes fama atque fortunis expertes fumus; neque cuiquam noftrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amiffo patrimonio, liberum corpus habere: tanta faeuitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Saepe maiores veftrum, miferiti plebis Romanae, decretis fuis inopiae

opitulati ſunt: ac nouiſſume memoria noſtra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere ſolutum eſt. Saepe ipſa plebes, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum, armata a patribus ſeceſſit. At nos non imperium neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa bella atque certamina omnia inter mortales ſunt; ſed libertatem, quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te atque Senatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis praeſidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, reſtituatis; neue eam neceſſitudinem imponatis, vt quaeramus, quonam modo, vlti maxume ſanguinem noſtrum, pereamus. „

XXXIV. Ad haec Q. Marcius: „ Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices proficiſcantur: ea manſuetudine atque miſericordia Senatum Populumque Romanum ſemper fuiſſe, vt nemo vmquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. „ At Catilina ex itinere plerisque Conſularibus, praeterea optumo cuique, litteras mittit: „ Se falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimico-

Marcii reſponſum.

Catilinae litterae ad Conſulares.

rum resistere nequiuerit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius; sed vti respublica quieta foret; neue ex sua contentione seditio oriretur. „ Ab his longe diuersas (litteras) Q. Catulus in Senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat; earum exemplum infra scriptum.

Eiusdem litterae ad Q. Catulum.

XXXV. „ L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides re cognita gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam, me Dius fidius, veram licet cognoscas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae priuatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam, pro mea consuetudine suscepi: non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem; quum alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolueret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum sentiebam. Hoc nomine satis honestas, pro meo

casu, spes reliquae dignitatis conseruandae sum sequutus. Plura quum scribere vellem, nunciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo, tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus; haueto. „

Catilina & Manlius hostes iudicantur.

XXXVI. Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea sollicitatam, armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Haec vbi Romae comperta; Senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat; ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere, praeter rerum capitalium condemnatis. Praeterea decernit, vti Consules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero vrbi praesidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxume miserabile visum: cui quum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis paterent; domi otium atque diuitiae, quae prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen ciues, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque duo-

Antonius Catilinam persequi, Cicero Vrbi praesidio esse iubetur.

bus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat; tanta vis morbi, vti tabes, plerosque ciuium animos inuaserat.

Plebs incepta Catilinae probat.

XXXVII. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis; sed omnino cuncta plebes novarum rerum studio Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quis opes nullae sunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed vrbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui vbique probro atque petulantia maxume praestabant; item alii per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vti regio victu

atque cultu aetatem agerent, ſibi quisque, ſi in armis forent, ex victoria talia ſperabant. Praeterea iuuentus, quae in agris, manuum mercede, inopiam toleranerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerant; eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentes, malis moribus, maxuma ſpe, reipublicae iuxta ac ſibi conſuluiſſe. Praeterea quorum, victoria Sullae, parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli euentum exſpectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipſi malebant. Id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat.

XXXVIII. Nam poſtquam Cn. Pompeio & M. Craſſo Conſulibus tribunicia poteſtas reſtituta; homines adoleſcentes, (ſummam poteſtatem nacti) quibus aetas animusque ferox, coepere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari potentesque fieri. Contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobili-

Tribunicia poteſtas reſtituitur Reip. Rom. perniciosa.

tas, Senati ſpecie pro ſua magnitudine. Namque, vti paucis abſoluam, per illa tempora quicumque rempublicam agitauere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quisque potentia certabant; neque modeſtia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum miſſus; plebis opes imminutae, paucorum potentia creuit. Hi magiſtratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu aetatem agere, ceteros iudiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed vbi primum dubiis rebus nouandis ſpes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod ſi primo praelio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſſiſſet; profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea vti licuiſſet, quin defeſſis & exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere ta-

men extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti ſunt; in his A. Fuluius, Senatoris filius; quem retractum ex itinere parens necari iuſſit. Isdem temporibus Romae Lentulus, ſicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per ſe, aut per alios ſollicitabat; neque ſolum ciues, ſed cuiusque modi genus hominum, quod modo (bello) vſui foret.

Fuluius & Lentulus coniurati.

XL. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, ſi poſſit, impellat ad ſocietatem belli; exiſtumans publice priuatimque aere alieno oppreſſos, praeterea, quod natura gens Gallica bellicoſa eſſet, facile eos ad tale conſilium adduci poſſe. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos nouerat: itaque ſine mora, vbi primum legatos in foro conſpexit, percunctatus pauca de ſtatu ciuitatis, & quaſi dolens eius caſum requirere coepit, quem exitum tantis malis ſperarent? Poſtquam illos videt queri de auaritia magiſtratuum, accuſare Senatum, quod in eo auxilii nihil eſſet; miſeriis ſuis remedium mortem exſpectare: „At ego,

Allobroges ab Vmbreno ad coniurandum ſollicitantur.

inquit, vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis. „ Haec vbi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset: eo praesente coniurationem aperit; nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

Allobroges Q. Fabio coniurationem produnt.

XLI. Sed Allobroges in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa praemia. Haec illis voluentibus, tandem vicit fortuna reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio ciuitas plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam

(consilio) cognito, legatis praecepit, studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, vti eos quam maxume manifestos habeant.

XLII. Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia, motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam (cuncta simul) agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Praetor, ex Senati Consultu, caussa cognita, in vincula coniecerat; item in vlteriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. *Motus in variis prouinciis.*

XLIII. At Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbantur, magnis copiis, constituerant, vti, Catilina in agrum Faesulanum quum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissimi inuidiam optumo Consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis *Coniuratorum partes, & suum cuiusque munus.*

ſuum quisque negotium exſequerentur; Sed ea diuiſa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius vti cum magna manu duodecim ſimul opportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Conſulem, ceterosque, quibus inſidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obſideret, eum vi adgrederetur, alius autem alium; ſed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; ſimul, caede & incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus ſemper querebatur de ignauia ſociorum: illos dubitando & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe; ſeque, ſi pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

Allobroges ex praecepto Ciceronis a coniuratis iusiurandum postulant.

XLIV. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio, poſtulant iusiurandum, quod ſignatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe;

Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiscitur. Lentulus (cum his) T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; vti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data & accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum:

„ Quis sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris te virum; consideres, quid tuae rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.„

Ad hoc, mandata verbis dat: „ Quum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet? in vrbe parata esse, quae iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.„

XLV. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco & C. Pomtino Praetoribus imperat, vti in ponte Muluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur; cetera, vti facto opus sit, ita agant, permittit. Homi-

Volturcius in ponte Muluio cum coniuratis aliis capitur.

nes militares, ſine tumultu praeſidiis collocatis, ſicuti praeceptum erat, occulte pontem obſidunt. Poſtquam ad id loci legati cum Volturcio venere, & ſimul vtrimque clamor exortus eſt; Galli, cito cognito conſilio, ſine mora praetoribus ſe tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudine defendit; dein, vbi a legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomtinum obteſtatus, quod ei notus erat; poſtremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hoſtibus, ſeſe Praetoribus dedit.

Ciceronis laetitia & cura de coniuratione patefacta.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios Conſuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia ſimul occupauere; nam laetabatur, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe: porro autem anxius erat, in maxumo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto opus; poenam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae credebat. Igitur confirmato animo vocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Coeparium quemdam Terracinenſem, qui in Apuliam ad concitanda ſeruitia proficiſci parabat. Ceteri ſine mo-

ra veniunt: Coeparius, paullo ante domo egreſſus, cognito indicio, (ex vrbe) profugerat. Conſul Lentulum, quod Praetor erat, ipſe manu tenens perducit; reliquos cum cuſtodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo Senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Praetorem ſcrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

XLVII. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, poſtremo quid, aut qua de cauſſa conſilii habuiſſet? Primo fingere alia, diſſimulare de coniuratione; poſt, vbi fide publica dicere iuſſus eſt, omnia, vti geſta erant, aperit: paucis ante diebus a Gabinio & Coepario ſocium adſcitum, nihil amplius ſcire, quam legatos: tantummodo audire ſolitum ex Gabinio, P. Autronium, Seruium Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione eſſe. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum diſſimulantem coarguunt, praeter litteras, ſermonibus, quos habere ſolitus: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea: ſe tertium, cui fatum foret vrbis potiri;

Volturcius coniurationem & coniuratos indicat.

praeterea ab incenſo Capitolio illum eſſe vigeſimum annum, quem ſaepe ex prodigiis haruſpices reſpondiſſent bello ciuili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, quum prius omnes ſigna ſua cognouiſſent, Senatus decernit, vti abdicatus magiſtratu Lentulus, item ceteri in liberis cuſtodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caeſari, Gabinius M. Craſſo, Coeparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio Senatori traduntur.

Plebs coniurationem exſecratur. XLVIII. Interea plebes, coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum nouarum, nimis bello fauebat, mutata mente, Catilinae conſilia exſecrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex ſeruitute erepta gaudium atque laetitiam agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac ſibi maxume calamitoſum putabat: quippe cui omnes copiae in vſu quotidiano & cultu corporis erant. *L. Tarquinius coniurationis index.* Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiſcentem ex itinere retractum

aiebant. Is, quum ſe diceret indicaturum de coniuratione, ſi fides publica data eſſet, iuſſus a Conſule, quae ſciret, edicere: eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hoſtium Senatum edocet: praeterea ſe miſſum a Craſſo, qui Catilinae nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed vbi Tarquinius Craſſum nominauit, hominem nobilem, maxumis diuitiis, ſumma potentia; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etſi verum exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Craſſo ex negotiis priuatis obnoxii conclamant, indicem falſum, deque ea re poſtulant vti referatur. Itaque conſulente Cicerone frequens Senatus decernit: Tarquinii indicium falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem mentitus eſſet. Erant eo tempore, qui aeſtumarent, illud a P. Au-

Sed ei non habetur fides.

tronio machinatum, quo facilius, adpellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio, rempublicam conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſtea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam.

Cicero Caeſarem inter coniuratos nominare non vult.

XLIX. Sed isdem temporibus Q. Catulus & C. Piſo, neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Caeſar falſo nominaretur. Nam vterque cum illo graues inimicitias exercebant. Piſo oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani ſupplicium iniuſtum: Catulus ex petitione Pontificatus odio incenſus, quod extrema aetate, maxumis honoribus vſus, ab adoleſcentulô Caeſare victus diſceſſerat. Res autem opportuna videbatur; quod priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi Conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingulatim circumeundo, atque ementiundo, quae ſe ex

Volturcio, aut Allobrogibus audiffe dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vsque eo, vt nonnulli equites Romani, qui praefidii cauffa cum telis erant circum Concordiae, feu periculi magnitudine, feu animi nobilitate impulfi, quo ftudium fuum in rempublicam clarius effet, egredienti ex Senatu Caefari gladio minitarentur.

Lentulus & Cethegus euadere conantur.

L. Dum haec in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum & Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuerfis itineribus, opifices atque feruitia in vicis ad eum eripiendum follicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare foliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos fuos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad fefe irrumperent. Conful, vbi ea parari cognouit, difpofitis praefidiis, vt res atque tempus monebat, conuocato Senatu refert, QVID DE HIS FIERI PLACEAT, QVI IN CVSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos, paullo ante frequens Senatus iudicauerat, CONTRA REMPVBLICAM

D. Iunii sententia de coniuratis.

FECISSE. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat; isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referundum censuerat. Sed Caesar, vbi ad eum ventum, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

Caesaris in coniuratos oratio.

LI. „ Omnes homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, vbi illa obficiunt; neque quisquam omnium lubidini simul & vsui paruit. Vbi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri, contra lubidinem animi, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege

Perſe geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida atque aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodiis conſultum eſt, maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae cauſſa bellum inceptum diceret, impunitos dimiſere. Item bellis Punicis omnibus, quum ſaepe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quid ſe dignum foret, quam quid in illis iure fieri poſſet, quaerebant. Hoc idem prouidendum eſt, Patres conſcripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli & ceterorum ſcelus, quam veſtra dignitas; neu magis irae, quam famae conſulatis. Nam ſi digna poena pro factis eorum reperitur, nouum conſilium adprobo: ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat; iis vtendum cenſeo, quae legibus comparata ſunt. Plerique eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite atque magnifice caſum reipublicae miſerati ſunt: quae belli ſaeuitia, quae victis acciderent, enumerauere; rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentium complexu: ma-

Caeſaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio.

tres familiarum pati, quae victoribus collibuissent: fana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortales! quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae videntur: multi eas grauius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti, qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxuma fortuna, minuma licentia est; neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet, quae apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic aestumo, Patres conscripti, omnes cruciatus minores, quam facinora illorum esse; sed plerique mortales postrema meminere, & in hominibus impiis sceleris obliti de poena disserunt, si ea paullo seuerior fuit. D. Sila-

num virum fortem atque ſtrenuum, certe ſcio, quae dixerit, ſtudio reipublicae dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere; eos mores, eam modeſtiam viri cognoui. Verum ſententia non mihi crudelis, quid enim in tales homines crudele fieri poteſt? ſed aliena a republica noſtra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, Conſulem deſignatum, genus poenae nouum decernere. De timore ſuperuacaneum eſt diſſerere, quum praeſenti diligentia clariſſumi viri Conſulis tanta praeſidia ſint in armis. De poena poſſumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miſeriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; vltra neque curae neque gaudio locum eſſe. Sed, per deos immortales! quamobrem in ſententiam non addidiſti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus animam non eripi, ſed in exſilium permitti iubent. An, quia grauius eſt verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut graue nimis in homines tanti

Caeſaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio.

facinoris conuictos? Sin quia leuius; qui conuenit in minore negotio legem timere, quum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid euenerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: sed vbi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud (exemplum) ab dignis & idoneis ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedaemonii, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessumum quemque & omnibus inuisum indemnatum necare, ea populus laetari & merito dicere fieri. Post, vbi paullatim licentia creuit, iuxta bonos & malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae graues poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla, quum Damasippum & alios huiusmodi, qui malo reipublicae creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines sce-

leftos, factiofos, qui feditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam vti quisque domum, aut villam, poftremo aut vas aut veftimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vti in profcriptorum numero effet. Ita quibus Damafippi mors laetitiae fuerat, poft paullo ipfi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes fuos diuitiis expleuit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; fed in magna ciuitate multa & varia ingenia funt. Poteft alio tempore, alio Confule, cui item exercitus in manus, falfum aliquid pro vero credi; vbi hoc exemplo, per Senati decretum, Conful gladium eduxerit, quis finem ftatuet, aut quis moderabitur? Maiores noftri, Patres confcripti, neque confilii, neque audaciae vmquam eguere: neque fuperbia obftabat, quo minus aliena inftituta, fi modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, infignia magiftratuum ab Tufcis pleraque fumferunt: poftremo quod vbique apud focios, aut hoftes idoneum videbatur, cum fummo ftudio domi exfequebantur: imi-

Caefaris in coniuratos oratio.

Caesaris in coniuratos oratio. tari, quam inuidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis fummum fupplicium fumebant. Poftquam refpublica adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere; tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exfilium damnatis permiffum. Hanc ego cauffam, Patres confcripti, quo minus nouum confilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque fapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti & augeri exercitum Catilinae? minume; fed ita cenfeo: publicandas eorum pecunias, ipfos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent: neu quis de is poftea ad Senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum exiftumare, eum contra rempublicam & falutem omnium facturum. „

M. Catonis de coniuratis oratio. LII. Poftquam Caefar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adfentie-

bantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit. *M. Catonis de coniuratis oratio.*

„ Longe mihi alia mens eſt, Patres conſcripti, quum res atque pericula noſtra conſidero, & quum ſententias nonnullorum mecum ipſe reputo. Illi mihi diſſeruiſſe videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis ſuis bellum parauere: res autem monet, cauere ab illis, quam, quid in illis ſtatuamus, conſultare. Nam cetera tum perſequare, vbi facta ſunt; hoc, niſi prouideris, ne accidat; vbi euenit, fruſtra iudicia implores, capta vrbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortales! vos ego adpello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris, quam rempublicam, feciſtis: ſi iſta, cuiuscumque modi ſint, quae amplexamini, retinere, ſi voluptatibus veſtris otium praebere voltis; expergiſcimini aliquando, & capeſſite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de ſociorum iniuriis; libertas & anima noſtra in dubio eſt. Saepe numero, Patres conſcripti, multa verba in hoc ordine feci: ſaepe de luxuria atque auaritia noſtrorum ciuium queſtus ſum; multosque mortales ea cauſſa aduerſos ha-

M. Catonis de coniuratis oratio.

beo, qui mihi atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parui pendebatis; tamen respublica firma, opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus viuamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed cuius haec cumque modi, nostra, an nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem & misericordiam nominat; iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene & composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de vita & morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diuerso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere. Itaque censuit

PECVNIAS EORVM PVBLICANDAS IP- *M. Catonis de coniuratis oratio.*
SOS PER MVNICIPIA IN CVSTODIIS
HABENDOS; videlicet timens, ne, ſi
Romae ſint, aut a popularibus coniuratio-
nis, aut a multitudine conducta per vim
eripiantur. Quaſi vero mali atque ſceleſti
tantummodo in vrbe, & non per totam
Italiam ſint; aut non ibi plus poſſit auda-
cia, vbi ad defendendum opes minores.
Quare vanum equidem hoc conſilium, ſi
periculum ex illis metuit; ſin in tanto om-
nium metu ſolus non timet; eo magis re-
fert mihi atque vobis timere. Quare quum
de P. Lentulo ceteriſque ſtatuetis, pro cer-
to habetote, vos ſimul de exercitu Catili-
nae & de omnibus coniuratis decernere.
Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis
animus infirmior erit, ſi paullulum modo
vos languere viderint, iam omnes feroces
aderunt. Nolite exiſtumare, maiores no-
ſtros armis rempublicam ex parua magnam
feciſſe. Si ita res eſſet, multo pulcherru-
mam eam nos haberemus: quippe ſociorum
atque civium, praeterea armorum atque
equorum maior nobis copia, quam illis.
Sed alia fuere, quae illos magnos fecere;
quae nobis nulla ſunt: domi induſtria, fo-

M. Catonis de coniuratis oratio.

ris iuſtum imperium, animus in conſulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam; publice egeſtatem, priuatim opulentiam; laudamus diuitias, ſequimur inertiam; inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio poſſidet. Neque mirum; vbi vos ſeparatim ſibi quisque conſilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae ſeruitis; eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobiliſſumi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infeſtiſſumam nomini Romano ad bellum arceſſunt: dux hoſtium ſupra caput eſt: vos cunctamini etiam nunc, quid intra moenia adprehenſis hoſtibus faciatis? Miſereamini cenſeo: deliquere homines adoleſcentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Nae iſta vobis manſuetudo & miſericordia, ſi illi arma ceperint, in miſeriam vertet. Scilicet res aſpera eſt; ſed vos non timetis eam. Immo vero maxume; ſed inertia & mollitia animi, alius alium exſpectantes cunctamini, dis immortalibus confiſi, qui hanc rempublicam in

maxumis saepe periculis seruauere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt: vbi secordiae te atque ignauiae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit, atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus vmquam vllis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? quibus si quidquam vmquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed vndique circumuenti sumus. Catilina cum exercitu faucibus vrget: alii intra moenia, in sinu

M. Catonis de coniuratis oratio.

M. Catonis de coniuratis oratio.

vrbis ſunt hoſtes: neque parari, neque conſuli quidquam occulte poteſt, quo magis properandum. Quare ita ego cenſeo: quum nefario conſilio ſceleratorum ciuium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii & legatorum Allobrogum conuicti confeſſique ſint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in ciues patriamque parauiſſe; de confeſſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more maiorum, ſupplicium ſumendum.„

Catonis ſententiae accedunt Conſulares.

LIII. Poſtquam Cato adſedit: Conſulares omnes itemque Senatus magna pars ſententiam eius laudant, virtutem animi ad coelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, ſicuti ille cenſuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxume tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam, ſaepe numero parua manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoueram, paruis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ad hoc ſaepe fortunae

violentiam tolerauisse: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia ciuitas corrupta est; rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effoeta parentium, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, diuorsi moribus fuere viri duo, M. Cato & C. Caesar: quos, quoniam res obtulerat, silentio praeterire, non fuit consilium, quin vtriusque naturam & mores, quantum ingenio possem, aperirem.

Comparatio C. Caesaris, & M. Catonis.

LIV. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Caesar beneficiis atque munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille mansuetudine & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Caesar dando, subleuando, ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In alte-

ro miſeris perfugium; in altero malis pernicies; illius facilitas; huius conſtantia laudabatur. Poſtremo Caeſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet. *At* Catoni ſtudium modeſtiae, decoris, ſed maxume ſeueritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat; ita, quo minus gloriam petebat, eo magis ſequebatur.

Coniurati in carcere necantur.

LV. Poſtquam, vt dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit, Conſul optumum factum ratus, noctem, quae inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio nouaretur, Triumuiros, quae ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis praeſidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, vbi paullulum eſcenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depreſſus. Eum mu-

niunt vndique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissuma gente Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitum vitae inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo supplicium sumtum.

LVI. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, aequaliter distribuerat; ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, vt quemque casus armauerat, sparos aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montes iter facere, ad vrbem *Catilinae exercitus.*

modo, modo in Galliam verſus caſtra mouere; hoſtibus occaſionem pugnandi non dare; ſperabat propediem ſeſe habiturum, ſi Romae ſocii incepta patrauiſſent. Interea ſeruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; ſimul alienum ſuis rationibus (exiſtumans,) videri cauſſam ciuium cum ſeruis fugitiuis communicauiſſe.

Catilina in Galliam fugam parat.

LVII. Sed poſtquam in caſtra nuntius peruenit, Romae coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos ſupra memoraui, ſupplicium ſumtum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut nouarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes aſperos magnis itineribus in agrum Piſtorienſem abducit; eo conſilio, vti per tramites occulte perfugerent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praeſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans, quae ſupra diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, caſtra propere mouet, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, qua illi deſcenſus erat (in Gal-

liam properanti). Neque tamen Antonius procul aberat: vtpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit montibus atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugae, neque praesidii vllam spem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

Catilinae ad milites hortatio.

LVIII. „Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet, quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui; simul vti caussam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex vrbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum om-

Catilinae ad milites hortatio.

nes intelligitis. Exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, vti forti atque parato animo sitis; &, quum praelium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt, sin metu cesserimus, eadem illa aduorsa fiunt: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis & illis necessitudo impendet; nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pugnare pro potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere: potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decreuistis. Si relinquere voltis, audacia opus est; nemo,

nisi victor, pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vero dementia est. Semper in praelio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Quum vos considero, milites, & quum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra hortantur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortes facit. Nam multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae. Quodsi virtuti vestrae fortuna inuiderit, cauete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis. „

Catilinae ad milites hortatio.

LIX. Haec vbi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum aequum deducit: Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, vti planities erat inter sinistros montes, & ab dextra rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit:

Acies Catilinae.

reliqua ſigna in ſubſidio artius collocat. Ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praeterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextera, Faeſulanum quemdam in ſiniſtra parte curare iubet: ipſe cum libertis & colonis propter Aquilam adſiſtit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At

Acies Antonii.

ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte; poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, vnumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, vti meminerint, ſe contra latrones inermos, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis ſuis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria fuerat, pleroſque ipſos factaque eorum fortia nouerat; ea commemorando militum animos accendebat.

Praelium committitur.

LX. Sed vbi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba ſignum dat; cohortes

paullatim incedere iubet, idem facit hostium exercitus. Poſtquam eo ventum, vnde a ferentariis praelium committi poſſet, maxumo clamore cum infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinae virtutis memores, cominus acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt, maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari, laborantibus ſuccurrere, integros pro ſauciis arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſaepe hoſtem ferire. Strenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hoſtes inducit, eos perturbatos atque alios alibi reſiſtentes interficit: deinde vtrimque ex lateribus adgreditur. Manlius & Faeſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque priſtinae dignitatis, in confertiſſumos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur.

In quo Catilina, fortiter pugnans, confoditur. V. c. 690. a. C. 63.

LXI. Sed confecto praelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinae. Nam

Catilinae exercitus fortiter pugnat.

fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors praetoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadauera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat viuus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia, neque in praelio, neque in fuga, quisquam ciuis ingenuus captus. Ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam victoriam adeptus; nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut grauiter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, voluentes hostilia cadauera, amicum alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

CAII

CAII CRISPI SALLVSTII

BELLVM IVGVRTHINVM

CAP. I.

FALSO queritur de natura ſua genus humanum, quod imbecilla atque aeui breuis, forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque praeſtabilius inuenias, magisque naturae induſtriam hominum, quam vim aut tempus deeſſe. Sed dux atque imperator vitae mortalium animus eſt: qui, vbi ad gloriam virtutis via graſſatur, abunde pollens potensque & clarus eſt, neque fortunae eget: quippe probitatem, induſtriam, alias artes bonas neque dare, neque eripere poteſt. Sin captus prauis cupidinibus ad inertiam & voluptates corporis peſſum datus eſt: pernicioſa lubidine paullisper vſus; vbi per ſecordiam vires, tempus, ingenium defluxere; naturae infirmitas accuſatur; ſuam quisque culpam auctores ad

Prooemium.

Iniuſtae hominum querelae de naturae ſuae iniquitate.

negotia transferunt. Quodsi hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

Animi bona, licet praestantissima, negliguntur.

II. Nam vti genus hominum compositum ex anima & corpore: ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis & fortunae bonorum, vt initium, finis est: omnia orta occidunt, & aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est; qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignauiam aetatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque secordia torpescere sinunt; quum praesertim

tam multae variaeque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur.

III. Verum ex his magiſtratus & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt: quum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hoſtilia portendant; fruſtra autem niti, neque aliud fatigando, niſi odium, quaerere, extremae dementiae eſt; niſi forte quem inhoneſta & pernicioſa lubido tenet, potentiae paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari. *Officia publica hac tempeſtate non capienda.*

IV. Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno vſui eſt memoria rerum geſtarum: cuius de virtute, quia multi dixere, praetereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet, memet, ſtudium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a republica aetatem agere, tanto tamque vtili labori meo nomen iner- *Hiſtoriae ſtudium prae aliis excellens.*

tiae impopant: certe, quibus maxuma induftria videtur, falutare plebem, & conuiuiis gratiam quaerere. Qui fi reputauerint, & quibus ego temporibus magiftratus adeptus fum, & quales viri idem adfequi nequiuerint, & poftea quae genera hominum in fenatum peruenerint; profecto exiftumabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mutauiffe, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicae venturum. Nam faepe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis noftrae praeclaros viros folitos ita dicere, QVVM MAIORVM IMAGINES INTVERENTVR, VEHEMENTISSVME SIBI ANIMVM AD VIRTVTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in fefe habere; fed memoria rerum geftarum eam flammam egregiis viris in pectore crefcere, neque prius fedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequauerit. At contra, quis eft omnium his moribus, quin diuitiis & fumtibus, non probitate neque induftria cum maioribus fuis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem foliti erant nobilitatem anteuenire, furtim & per latrocinia potius,

(quam bonis artibus) ad imperia & honores nituntur; proinde quasi praetura & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, vt eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget taedetque; nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum, gessit: primum quia magnum & atrox, variaque victoria fuit; dein quia tum primum superbiae nobilitatis obuiam itum est, quae contentio diuina & humana cuncta permiscuit, eoque vecordiae processit, vti studiis ciuilibus bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxume adtriuerat; Masinissa rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat;

Bellum Iugurthinum atrox & varia fortuna.

Masinissa in amicitia Romanorum receptus. V. c. 546. a. C. 207.

ob quae, victis Carthaginiensibus & capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque vrbes & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit: imperii vitaeque eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale & Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

Iugurthae mores & ingenium.

VI. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit; sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare: & quum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existumans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore:

tamen, poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, paruis liberis, magis magisque creſcere intelligit, vehementer negotio permotus, multa cum animo ſuo voluebat. Terrebat natura mortalium, auida imperii & praeceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas ſuaeque & liberorum aetatis, quae etiam mediocres viros ſpe praedae transuorſos agit: ad hoc ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His difficultatibus circumuentus vbi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus & adpetens gloriae militaris, ſtatuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipſa quum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret; ſperans vel oſtentando virtutem, vel hoſtium ſaeuitia facile occaſurum, praefecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atque acri ingenio,

Iugurtha auxiliis praefectus.

Probatur Scipioni.

vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator, & morem hostium cognouit; multo labore multaque cura, praeterea modestissume parendo & saepe obuiam eundo periculis in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, & praelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi & ingenii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

Promissa Iugurthae facta.

VIII. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles, quibus diuitiae bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, VTI SOLVS IMPERII NVMIDIAE

POTIRETVR: IN IPSO MAXVMAM VIRTVTEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE. Sed poſtquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipſe reuorti domum decreuit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium abduxit: ibique ſecreto monuit, vti potius publice, quam priuatim amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri inſueſceret: periculoſe a paucis emi, quod multorum eſſet, ſi permanere vellet in ſuis artibus, vltro illi & gloriam & regnum venturum: ſin properantius pergeret, ſuamet ipſum pecunia praecipitem caſurum.

IX. Sic loquutus, cum litteris, quas Micipſae redderet, dimiſit: earum ſententia haec erat: „ Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certo ſcio gaudio eſſe; nobis ob merita carus eſt; vti idem ſenatui ſit & populo Romano, ſumma ope nitemur. Tibi quidem pro noſtra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque auo ſuo Maſiniſſa. „ Igitur rex, vbi, quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita eſſe cognouit, quum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum ſuum, & Iugur-

Iugurtha a Scipione laudatus. V. c. 606. a. C. 147.

A Micipsa adoptatur. tham beneficiis vincere adgressus est: statimque adoptauit, & testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, quum sibi finem vitae adesse intelligeret, coram amicis & cognatis, item Adherbale & Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

Micipsae vltima verba ad filios. X. „ Paruum ego, Iugurtha, te, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi; existumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum habuit. Nam vt alia magna & egregia tua omittam, nouissume rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honorauisti: tua virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiae renouatum: postremo, quod difficillumum inter mortales, gloria inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obtestorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri prae-

ſidia regni ſunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, ſi boni eritis; ſin mali, imbecillum. Nam concordia paruae res creſcunt, diſcordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate & ſapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit iniuriam, quia plus poteſt, facere videtur. Vos autem, Adherbal & Hiempſal, colite, obſeruate talem hunc virum, imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos ſumſiſſe videar, quam genuiſſe.„

XI. Ad ea Iugurtha, tametſi regem ficta loquutum intelligebat, & ipſe longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis diebus moritur. Poſtquam illi, more regio, iuſta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vti inter ſe de cunctis negotiis diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobi- *Micipſae mors.*

Hiempsal ferox, responso offendit Iugurtham.

litatem Iugurthae (quia materno genere impar erat) despiciens, dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit: OPORTERE QVINQVENNII CONSVLTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTVM ANNIS MICIPSAM PARVM ANIMO VALVISSE. Tum, IDEM, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSVM ILLVM TRIBVS HIS PROXVMIS (ANNIS) ADOPTATIONE IN REGNVM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quae vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quouis modo inceptum perficere.

Hiempsal ex insidiis Iugurthae interficitur.

XII. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesque

imperii ſingulis conſtitui. Itaque tempus ad vtramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte eius domo vtebatur, qui proxumus lictor Iugurthae, carus acceptusque ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat, vti tamquam ſuam viſens domum eat, portarum claues adulterinas paret: nam verae ad Hiempſalem referebantur, ceterum, vbi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata breui confecit: atque, vt doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. Qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere: dormientes alios, alios occurſantes interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: quum Hiempſal interim reperitur, occultans ſeſe tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus & ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, vt iuſſi erant, ad Iugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur; Ad- *Duae Numidarum partes.*

herbalem omnesque, qui ſub imperio Micipſae fuerant, metus inuadit, in duas partes diſcedunt: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio ſuo adiungit: omni Numidiae imperare parat. Adherbal, tamen etſi Romam legatos miſerat, qui Senatum docerent de caede fratris & fortunis ſuis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex praelio profugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit.

Adherbal praelio victus, Romam contendit.

Tum Iugurtha, patratis conſiliis, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque aduorſus iram eius vsquam, niſi in auaritia nobilitatis & pecunia ſua, ſpem habere. Itaque paucis diebus cum auro & argento multo Romam mittit, quis praecepit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde nouos adquirant: poſtremo quaecumque poſſint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, &, ex praecepto regis, hoſpitibus aliisque, quorum ea tempeſtate auctoritas pollebat, magna miſere;

Iugurtha Romanos muneribus corrumpit.

tanta commutatio incessit, vti ex maxuma inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret, quorum pars spe, alii praemio inducti, singulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur, legati vbi satis confidunt, die constituto, Senatus vtrisque datur. Tum Adherbalem hoc modo loquutum accepimus.

XIV. „ Patres conscripti. Micipsa pater meus moriens praecepit, vti regnum Numidiae tantummodo procuratione existumarem meum; ceterum ius & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiaeque quam maxumo vsui esse populo Romano, vos mihi cognatorum, vos in adfinium locum ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni habere. Quae quum (praecepta parentis mei) agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto imperio vestro, Masinissae me nepotem, & iam ab stirpe socium & amicum populo Romano regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, Patres conscripti, quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, *Adherbalis oratio in Senatu.*

Adherbalis oratio in Senatu.

quam ob maiorum beneficia posse auxilium petere; ac maxume deberi mihi a populo Romano, quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod miserrumum, cogor prius oneri, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiuerunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis Romani populi, prohibere iniuriam, neque cuiusquam regnum per scelus cresceret. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit: vnde pater & auus vna vobiscum expulere

Syphacem & Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti; vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! Hucine, Micipsa Pater, beneficia euasere, vti, quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuae exstinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeua patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis eiecta, laeti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui praedam fecit: post, vbi me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem & coopertum miseriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, vt praedicantem audiueram pa-

Adherbalis oratio in Senatu.

Adherbalis oratio in Senatu.

trem meum; qui veſtram amicitiam colerent, eos multum laborem ſuſcipere: ceterum ex omnibus maxume tutos eſſe. Quod in familia noſtra fuit, praeſtitit, vti in omnibus bellis vobis adeſſent; nos vti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, Patres conſcripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, beneficiis ſuis ratus nobis coniunctum fore; alter eorum necatus, alterius ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potiſſumum infelix accedam? generis praeſidia omnia exſtincta ſunt: pater, vti neceſſe erat, naturae conceſſit; fratri, quem minume decuit, propinquus, per ſcelus, vitam eripuit; adfines, amicos, propinquos ceteros, alium alia clades oppreſſit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtiis obiecti; pauci, quibus relicta anima, clauſi in tenebris, cum moerore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amiſi, aut ex neceſſariis aduorſa facta ſunt, incolumia manerent, tamen, ſi quid ex improuiſo accidiſſet, vos implorarem, Patres conſcripti; quibus, pro magnitudine imperii, ius & iniurias omnes curae eſſe decet. Nunc vero exſul patria, domo,

solus & omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationesne an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinissa nos ita instituit, Patres conscripti, ne quem coleremus, nisi populum Romanum, ne societates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praesidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna nobis occidendum esse. Virtute ac dis volentibus magni estis & opulenti; omnia secunda & obedientia sunt; quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuorsos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me verba, fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem videam: & aliquando aut apud vos,

Adherbalis oratio in Senatu.

Adherbalis oratio in Senatu.

aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oriatur: nae ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graues poenas reddet. Iam iam frater, animo meo carissume, quamquam immaturo, & unde minume decuit, vita erepta est: tamen laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum, non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Vtinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu viuere contemtus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque viuere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos liberos atque parentes, per maiestatem populi R. subuenite misero mihi: ite obuiam iniuriae: nolite pati, regnum Numidiae, quod

veſtrum eſt, per ſcelus & ſanguinem familiae noſtrae tabeſcere. „

XV. Poſtquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam cauſſa freti, paucis reſpondent: „ Hiempſalem ob ſaeuitiam ſuam ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod iniuriam facere nequiuiſſet. Iugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiae cognitus eſſet, neu verba inimici ante facta ſua ponerent. „ Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus ſtatim conſulitur: Fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauati Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere & flagitio, ſua quaſi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & aequum diuitiis carius, ſubueniundum Adherbali, & Hiempſalis mortem ſeuere vindicandam cenſebant. Sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum; ceterum vitia ſua callide occultans. Is poſtquam videt regis largitionem

Iugurthae legati largitionibus Senatum vincunt.

famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

Regnum Numidiae diuiditur.

XVI. Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, VTI DECEM LEGATI REGNVM, QVOD MICIPSA OBTINVERAT, INTER IVGVRTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT; cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens: quia consul, C. Gracco & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametsi Romae in amicis habuerat, tamen adcuratissime recepit: dando & pollicitando perfecit, vti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram specie, quam vsu, potiorem, quae portuosior & aedificiis magis exornata erat, Adherbal possedit.

Meliorem partem Iugurtha sortitur.

XVII. Res postulare videtur Africae situm paucis exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narrauerim: cetera quam paucissumis absoluam. *Africae descriptio.*

In diuisione orbis terrae plerique in partem tertiam Africam posuere: pauci tantummodo Asiam & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente fretum nostri maris & Oceàni: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare saeuum, importuosum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: coelo, terraque penuria aquarum. Genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro aut bestiis interiere: nam morbus haud saepe quemquam superat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quomodo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quae plerosque obtinet, diuersum est: ta-

men vti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; vtique rem sese habere cultores eius terrae putant, quam paucissumis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

Africae Gentes. Gaetuli & Libyes.

XVIII. Africam initio habuere Gaetuli & Libyes, asperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quique, imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persae & Armeni, nauibus in Africam transuecti, proxumos nostro mari locos occupauere. Sed Persae intra Oceanum magis; iique alueos nauium inuersos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat, mare magnum & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gaetulos miscuere; et quia saepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant,

ſemet ipſi Numidas adpellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agreſtium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quaſi nauium carinae ſunt. Medis autem & Armenis acceſſere Libyes (nam hi propius mare Africum agitabant; Gaetuli ſub ſole magis, haud procul ab ardoribus) hique mature oppida habuere; nam freto diuiſi ab Hiſpania mutare res inter ſe inſtituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. *Mauri.* Sed res Perſarum breui adoleuit: ac poſtea nomine Numidae, propter multitudinem a parentibus digreſſi, poſſidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia adpellatur. *Numidae.* Dein vtrique alteris freti finitumos armis aut metu ſub imperium cogere, nomen gloriamque ſibi addidere; magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicoſi; denique Africae pars inferior pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt; victi omnes in gentem nomenque imperantium conceſſere.

XIX. Poſtea Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, ſollicitata plebe aliisque nouarum *Phoenices.*

rerum auidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque vrbes in ora maritima condidere: haeque breui multum auctae, pars originibus praesidio, aliae decori fuere; nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon arae, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses: post aliae Punicae vrbes. Cetera loca vsque ad Mauretaniam Numidae tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios *Aethiopes.* incultius vagos agitare: post eos Aethiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida & fines Carthaginiensium, quos nouissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gaetulorum magna pars & Numidia vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi Romani;

Bocchus Maurorum Rex.

itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa & eius incolis ad neceſſitudinem rei ſatis dictum.

XX. Poſtquam, regno diuiſo, legati Africa diſceſſere, & Iugurtha contra timorem animi praemia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia eſſe; ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipſe acer, bellicoſus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiſo fines eius cum magna manu inuaſit: multos mortales cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hoſtiliter cum equitatu accedit, dein cum omni multitudine in regnum ſuum conuertit: exiſtumans dolore permotum Adherbalem iniurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. At ille quod neque ſe parem armis exiſtumabat, & amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis queſtum miſit: qui

Iugurtha Adherbalis regnum inuadit.

tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaque non, vt antea, cum praedatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum qua pergebat, vrbes, agros vastare, praedas agere; suis animum, terrorem hostibus augere.

Adherbal a Iugurtha victus, Cirtam profugit.

XXI. Adherbal vbi intelligit, eo processum, vti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum vtriusque consedit exercitus: & quia die extremum erat, praelium non inceptum; vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, & ni multitudo togatorum fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, vno

Iugurtha Cirtam obsidet.

die inter duos reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit, vineis turribusque & machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume feſtinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam ab Adherbale miſſos audiuerat. Sed poſtquam Senatus de bello eorum accepit, (tres adoleſcentes) in Africam legantur, qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient: „ Velle & cenſere, eos ab armis diſcedere: de controuerſiis ſuis iure potius quam bello diſceptare: ita ſeque illisque dignum fore. „

XXII. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficiſci parant, de praelio facto & oppugnatione Cirtae audiebatur; ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: „ Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adoleſcentia ita eniſum, vti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob easdem artes ab Micipſa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: Ceterum quo

Legati Rom. Africa diſcedunt nullo Adherbali praeſtito auxilio.

plura bene atque ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae ſuae inſidiatum; quod vbi comperiſſet, ſceleri obuiam iſſe: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerint: poſtremo de omnibus rebus legatos Romam breui miſſurum. „ Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

Iugurtha Cirtam vrget.

XXIII. Iugurtha vbi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poteſt; vallo atque foſſa moenia circumdat, turres exſtruit, easque praeſidiis firmat: praeterea dies, noctes, aut per vim, aut dolis tentare, defenſoribus moenium praemia modo, modo formidinem oſtentare, ſuos hortando ad virtutem erigere: prorſus intentus cuncta parare. Adherbal, vbi intelligit, omnes ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilii ſpem nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex his, qui vna Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum confirmat, vti per hoſtium munitiones

noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

XXIV. Numidae paucis diebus iussa efficiunt; litterae Adherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia haec fuit. *Adherbalis ad Senatum litterae.*

„Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Iugurthae subigit: quem tanta lubido exstinguendi me inuasit, vti neque vos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius & amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur, ferro an fame acrius vrgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare: vtrum grauius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit, quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem

Numidis posuiſtis, clauſum obſidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, niſi vis veſtra, quo moueri poſſit? Nam ego quidem vellem, & haec, quae ſcribo, & quae antea in Senatu queſtus ſum, vana forent potius, quam miſeria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo nätus ſum, vt Iugurthae ſcelerum oſtentui eſſem, non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod veſtrum eſt, vti lubet, conſulite: me ex manibus impiis eripite, per maieſtatem imperii, per amicitiae fidem; ſi vlla apud vos memoria aui mei Maſiniſſae.

Quas Iugurtha in Senatu gratia eluſit.

XXV. His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum cenſerent, & quam primum Adherbali ſubueniundum: de Iugurtha interim vti conſuleretur, quoniam non paruiſſet legatis. Sed ab isdem regis fautoribus ſumma ope eniſum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, vt in plerisque negotiis ſolet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo

fupra memorauimus, confularis, & tum Senati princeps. Hi, quod in inuidia res erat fimul, & ab Numidis obfecrati, triduo nauim efcendere: dein breui Vticam adpulfi litteras ad Iugurtham mittunt, QVAM OCISSVME AD PROVINCIAM ACCEDAT, SEQVE AD EVM AB SENATV MISSOS. Ille vbi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiuerat, contra inceptum fuum veniffe: primo commotus, metu atque lubidine diuorfus agitabatur. Timebat iram Senati, (ni paruiffet legatis:) porro animus cupidine caecus ad inceptum fcelus rapiebat. Vicit tamen in auido ingenio prauum confilium. Igitur, exercitu circumdato, fumma vi Cirtam irrumpere nititur, maxume fperans, diducta manu hoftium, aut vi, aut dolis, fefe cafum victoriae inuenturum. Quod vbi fecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteft, vti prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tamen etfi Senati verbis minae graues nunciabantur, quod oppugnatione non defifteret; multa

Alii Legati in Africam miſſi.

a Iugurtha iterum corrumpuntur.

tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

Cirta Iugurthae traditur.

XXVI. Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti seque, & oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur; quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem facit.

Iugurtha Adherbalem eiusque amicos interficit.

Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas & negotiatores promiscue, vti quisque armatis obuius, interfecit.

Variae de Iugurthae crudelitate in Senatu sententiae.

XXVII. Quod postquam Romae cognitum, & res in Senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer & infestus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuisset, ID AGI, VTI PER PAVCOS FACTIOSOS IVGVRTHAE SCELVS CONDONARETVR, profecto omnis inuidia

prolatandis consultationibus dilapsa erat. Tanta vis gratiae atque pecuniae regis. Sed vbi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia prouinciae futuris Consulibus, Numidia atque Italia decretae: Consules declarantur P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit, deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, alia, quae bello vsui forent, decernuntur.

P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius, Coss. V. c. 642. a. C. 111.

XXVIII. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeserat; filium & cum eo duo familiares ad Senatum legatos mittit: hisque, vt illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecepit, omnes mortales pecunia adgrediantur. Qui postquam Romam aduentabant; Senatus a Bestia consultus: PLACERETNE LEGATOS IVGVRTHAE RECIPI MOENIBVS; iique decreuere: nisi regnum, ipsumque deditum venissent, vti in diebus (proxumis) decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet; ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homi-

Iugurthae Legati Italia decedere iussi.

nes nobiles, factiofos, quorum auctoritate, quae deliquiffet, munita fore fperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura & habitu fupra memorauimus. Nam in Confule noftro multae bonaeque artes animi & corporis erant: quas omnes auaritia praepediebat, patiens laborum, acri ingenio, fatis prouidens, belli haud ignarus, firmiffumus contra pericula & infidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae; igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingreffus eft, multos mortales, & vrbes aliquot pugnando capit.

Calpurnius Numidiam acriter inuadit.

Sed a Iugurtha corrumpitur.

XXIX. Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod adminiftrabat, afperitatem oftendere coepit: animus aeger auaritia facile conuerfus eft. Ceterum focius & adminifter omnium confiliorum adfumitur Scaurus: qui tametfi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono honeftoque in prauum abftractus eft. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, exiftumans, fefe aliquid inte-

rim Romae pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat: in maxumam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea, fidei caussa, mittitur a Consule Sextius Quaestor in oppidum Iugurthae Vagam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur rex, vti constituerat, in castra venit: ac pauca, praesenti consilio, locutus de inuidia facti, atque in deditionem vti acciperetur; reliqua cum Bestia & Scauro secreta transigit; dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed vti pro consilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum paruo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur.

Iugurtha in castra Rom. venit.

XXX. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actae forent, fama diuulgauit; Romae per omnes locos & conuentus de facto Consulis agitari: apud plebem

Variae sententiae de Calpurnii facto.

grauis inuidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Confulis fubuerterent, parum conftabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor & focius Beftiae ferebatur, a vero, bono impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii & odio potentiae nobilitatis fupra diximus, inter dubitationem & moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem fuam defererent: multa fuperba, crudelia facinora nobilitatis oftendere: prorfus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeftate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere exiftumaui, vnam ex tam multis orationem perfcribere: ac potiffumum, quae in concione poft reditum Beftiae huiuscemodi verbis differuit.

C. Memmii oratio ad populum. XXXI. „Multa dehortantur a vobis, Quirites, ni ftudium reipublicae omnia fuperet: opes factionis, veftra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, eft. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis fuperbiae paucorum; quam foede, quamque inulti perierint ve-

ſtri defenſores; vt vobis animus ab igna- uia atque ſecordia corruptus ſit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exſurgi- tis, atque etiam nunc timetis, quibus de- cet terrori eſſe. Sed quamquam haec ta- lia ſunt: tamen obuiam ire factionis po- tentiae animus ſubigit, certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita eſt, ex- periar: verum id fruſtra, an ob rem fa- ciam, in veſtra manu ſitum, Quirites. Neque ego hortor, quod ſaepe maiores ve- ſtri fecere, vti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil ſeceſſione opus: neceſſe eſt, ſuomet ipſi more praecipites eant. Occiſo Tiberio Graccho, quem regnum parare aie- bant, in plebem Romanam quaeſtiones ha- bitae ſunt. Poſt C. Gracchi & M. Fuluii caedem, item multi veſtri ordinis in car- cere necati ſunt: vtriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed ſa- ne fuerit regni paratio, plebi ſua reſti- tuere; quidquid ſine ſanguine ciuium vl- ciſci nequitur, iure factum ſit. Superio- bus annis taciti indignabamini, aerarium expilari; reges & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & ſummam gloriam, & maxumas diuitias

C. Memmii oratio ad populum.

C. Memmii oratio ad populum.

esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere, itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra magnifice; sacerdotia & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori, non praedae habeant. Serui aere parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo seruitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupauere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis; alii quaestiones iniustas; plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est, metum a scelere suo ad ignauiam vestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit; sed haec inter bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad

dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri, parandi iuris & maiestatis constituendae gratia, bis, per secessionem, armati Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse. Dicet aliquis: Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi; quod magis fecisse, quam illis accidisse indignum; verum quaestionibus & indicio ipsius Iugurthae, qui si dediticius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maxumae diuitiae, in rempublicam damna, dedecora peruenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, & illa, quam haec tempora, magis placent, quum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, paces; postremo diuina & humana omnia penes paucos erant;

C. Memmii oratio ad populum.

C. Memmii oratio ad populum.

vos autem, hoc est, populus Romanus, inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere; nam seruitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atqui ego tamen etsi viro flagitiosissumum existumo impune iniuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & vobis aeterna sollicitudo remanebit, quum intelligetis aut seruiundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus; hostibus pro sociis vtuntur. Potestne in tam diuorsis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus aerarii factus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae: quae quamquam grauia; tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrume

prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiaeque respublica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? Nam impune quaelibet facere, id est Regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, vt malitis ciues vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praestat beneficii, quam maleficii immemorem esse; bonus tantummodo segnior fit, vbi negligas; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas.

C. Memmii oratio ad populum.

XXXII. Haec atque alia huiuscemodi saepe dicundo, Memmius populo persuadet, vti L. Cassius, qui tum Praetor erat, ad Iugurtham mitteretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant, sequuti morem imperatoris, plurima & flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthae

Exercitus Rom. in Numidia corrumpitur.

traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis praedas agebant, tanta vis auaritiae in animos eorum, veluti tabes, innaserat. At Caſſius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculſa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiſcitur; ei timido & ex conſcientia diffidenti rebus ſuis perſuadet: quo ſe populo Romano dedidiſſet, ne vim, quam miſericordiam experiri mallet. Priuatim praeterea fidem ſuam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat; talis ea tempeſtate fama de Caſſio.

Q. Caſſius Praetor ad Iugurtham mittitur.

XXXIII. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miſerabili, cum Caſſio Romam venit. Ac tamen etſi in ipſo magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut ſcelere cuncta geſſerat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius, aduocata concione, quamquam regi infeſta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni ſocios ſceleris aperiret, more maiorum, de hoſte ſupplicium ſumi; dignitati, quam irae, magis conſulens, ſedare motus, & animos mollire; poſtremo confirmare, fi-

Iugurtha cum Caſſio Romam venit. V. c. 643. a. C. 110.

C. Baebium Trib. pleb. corrumpit. A Memmio accuſatur.

dem publicam per sese inuiolatam fore. Post, vbi silentium coepit, producto Iugurtha, verba facit: Romae Numidiaeque facinora eius memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus iuuantibus, quibusque ministris egerit, quamquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo habere: si vera aperiret, in fide & clementia populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore; sese suasque spes corrupturum.

C. Baebii impudentia.

XXXIV. Dein, vbi Memmius dicundi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac tamen etsi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit: Iugurthae Bestiaeque & ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

Massiua Iugurthae regnum adfectat.

XXXV. Ea erat tempestate Romae Numida quidam, nomine Massiua, Gulussae filius, Masinissae nepos: qui, quia, in

diſſenſione regum, Iugurthae aduorſus fuerat, dedita Cirta & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Rufo Conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam ex ſtirpe Maſiniſſae ſit, Iugurtham ob ſcelera inuidia cum metu vrgueat; regnum Numidiae ab Senatu petat. Auidus Conſul belli gerundi, mouere quam ſeneſcere omnia malebat, ipſi prouincia Numidia; Minucio Macedonia euenerat. Quae poſtquam Maſſiua agitare coepit, neque Iugurthae in amicis ſatis praeſidii eſt: quod eorum alium conſcientia, alium mala fama & timor impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxume fido ſibi, imperat, pretio, ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſiuae paret, ac maxume occulte: ſin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines talis negotii artifices itinera egreſſusque eius, poſtremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati, paullo inconſultius Maſſiuam adgreditur, illum

Bomilcar Maſſiuam obtruncandum curat.

obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus & in primis Albino conſule, indicium profitetur. Fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar; comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animum aduortit, ſupra gratiam atque pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumtum foret. Et ipſe paucis diebus profectus eſt, iuſſus ab Senatu Italia decedere. Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, ſaepe eo tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: VRBEM VENALEM ET MATVRE PERITVRAM, SI EMTOREM INVENERIT. *Iugurtha Italia diſcedere iuſſus.*

XXXVI. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, ſtipendium, alia, quae militibus vſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, *Albinus Coſ. ad bellum contra Iugurtham proficiſcitur.*

armis aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae caussas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora, Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent, neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Praetore relicto, Romam decessit.

Aulus oppidum Suthul importuno tempore obsidet.

XXXVII. Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lucullus & L. Annius, tribuni plebis; resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnis itineribus, hieme aspera,

peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thefauri erant. Quod quamquam & faeuitia temporis, & opportunitate loci neque capi, neque obfideri poterat: (nam circum murum, fitum in praerupti montis extremo, planicies limofa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut fimulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus, vineas agere, aggerem iacere, alia, quae incepto vfui forent, properare.

XXXVIII. At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, fubdolus augere amentiam: miffitare fupplicantes legatos: ipfe, quafi vitabundus, per faltuofa loca & tramites exercitum ductare. Denique Aulum fpe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones fefe, veluti cedentem, infequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim vti transfugerent, (corrumpere;) alii, figno dato, locum vti defererent, ita delicta occultioria fore. Quae poftquam ex fententia inftruit, intempefta nocte, de improuifo multitudine Numidarum Auli caftra circumuenit. Milites Ro-

Iugurtha Aulum ludificat.

Caftra Romana capit.

mani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium, coelum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transiere ad regem: & centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupauere. Nox atque praeda castrorum hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet: tamen se humanarum rerum memorem; si secum foedus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, vti diebus decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia & flagitii plena erant; tamen, quia mor-

Foedam pacem Aulo concedit.

tis metu mutabant, ſicuti regi libuerat, pax conuenit.

Senatus decretum, foedus populi iniuſſu fieri non poſſe.

XXXIX. Sed vbi ea Romae comperta ſunt, metus atque moeror ciuitatem inuaſere: pars dolere pro gloria imperii: pars inſolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infeſti, ac maxume, qui bello ſaepe praeclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quaeſiuerat. Ob ea Conſul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de foedere conſulebat, & tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere: ab ſociis & nomine Latino auxilia arceſſere: denique modis omnibus feſtinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, SVO ATQVE POPVLI INIVSSV NVLLVM POTVISSE FOEDVS FIERI. Conſul impeditus a tribunis plebis, ne, quas parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur, nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus, in prouincia hiemabat. Poſtquam eo venit: quamquam perſequi Iugurtham & mederi fraternae inuidiae animus ardebat; cognitis militibus, quos praeter fugam, ſoluto imperio, licentia atque laſciuia cor-

ruperat, ex copia rerum ftatuit, nihil fibi agitandum.

C. Mamilii rogatio de fautoribus Iugurthae.

XL. Interea Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, vti quaereretur in eos, quorum confilio Iugurtha Senati decreta neglegiffet; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiffent; qui elephantos, quique perfugas tradidiffent; item, qui de pace, aut bello cum hoftibus pactiones feciffent. Huic rogationi partim confcii fibi, alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte refiftere non poterant, quin illa & alia talia placere fibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini & focios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eft, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iufferit, decreuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicae; tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculfis, M. Scaurus, quem legatum Beftiae fupra docuimus, inter laetitiam plebis, & fuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, quum ex Mamilia rogatione tres quaefitores rogarentur,

effecerat, vti ipſe in eo numero crearetur. Sed quaeſtio exercita aſpere violenterque ex rumore, & lubidine plebis; vt ſaepe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat.

XLI. Ceterum mos partium popularium & Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio & abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus & Senatus Romanus placide modeſteque inter ſe rempublicam tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus diſceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia atque ſuperbia inceſſere. Ita, quod in aduorſis rebus optauerant, otium, poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abſtracta ſunt, respublica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis

Respubl. Rom. ante Carthaginem deletam placide tractata.

Poſtea variis vitiis agitata.

vis soluta atque dispersa, in multitudine minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem aerarium, prouinciae, magistratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia vrguebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vt quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia, sine modo modestiaque inuadere; polluere & vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitauit. Nam vbi primum (ex nobilitate) reperti sunt, qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent; moueri ciuitas, & permixtio ciuilis, quasi discessio terrae, oriri coepit.

Gracchi, Libertatis assertores, occisi.

XLII. Nam postquam Tiberius & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant, vindicare plebem in libertatem & paucorum scelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam

ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum Triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerant. Et sane Gracchis, cupidine victoriae, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua vsa, multos mortales ferro, aut fuga exstinxit, plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas ciuitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quouis modo; & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partium & omnibus ciuitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus, quam res, maturius deserat. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLIII. Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam, Q. Metellus & M. Silanus Consules designati (prouincias) inter se parauerunt: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduorso populi partium, fama tamen aequabili & inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega

Metellus & Silanus Coss. V. c. 644. a. C. 109.

ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, praesidia vndique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiae parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quae bello varia & multarum rerum egenti vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges vltro auxilia mittere: postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, quum propter bonas artes, tum maxume, quod aduorsum diuitias animum inuictum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumque auctae erant.

Metellus bellum aduersus Iugurtham parat.

XLIV. Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Consule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, praedator ex sociis, & ipse praeda hostium, sine imperio & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum au-

Exercitum ad disciplinam reuocat.

xilii, aut ſpei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat, & exſpectatione euenti ciuium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, maiorum diſciplina, milites laborare coegiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites ſtatiuis caſtris habebat: niſi quum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliae deducebantur; vti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, & palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris & mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & aliis talibus: praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici aut fingi queunt ignauiae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius.

Moderatus Metelli animus. XLV. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum & ſapientem virum fuiſſe comperior; tanta temperantia inter ambitionem ſaeuitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quisquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae exercitum ſequerentur; ne miles gregarius in caſtris, neue in agmine ſeruum aut iumentum haberet; ceteris arte modum ſtatuiſſe; praeterea transuorſis itineribus quotidie caſtra mouere, iuxta, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſa munire, vigilias crebras ponere, & ipſe cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quispiam ordine egrederetur, vti cum ſignis frequentes incederent, miles cibum & arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit.

Metelli innocentia. XLVI. Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur le-

gatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum. Itaque legatos alium ab alio diuorsos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam opportunos cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxume viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento atque infesto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis & mapalibus praefecti Regis obuii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter, ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos

Iugurtha rebus suis diffidens legatos ad Metellum mittit.

Metelli prudentia militaris.

erat; in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum & praefectis cohortium diſpertiuerat, vti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum & militiae erat, vti, abſens, an praeſens, pacem, an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur.

Vagae vrbi Metellus praeſidium imponit.

XLVII. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; vbi & incolere, & mercari conſueuerant Italici generis multi mortales. Huc Conſul, ſimul tentandi gratia, ſi paterent opportunitates loci, praeſidium impoſuit; praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello vſui forent; ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum & commeatum (iuuaturum exercitum) etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impenſius modo legatos ſupplices mittere, pacem orare: praeter ſuam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, vti priores, Conſul

illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam poſtulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promiſſa legatorum exſpectare.

XLVIII. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis compoſuit, ac ſe ſuis artibus tentari animaduortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum aſperrumum erat: vrbs maxuma alienata, ager hoſtibus cognitus, animi popularium tentati, coactus rerum neceſſitudine, ſtatuit armis certare. Igitur explorato hoſtium itinere, in ſpem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias poteſt omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuiſione poſſederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia paſſuum XX. tractu pari, vaſtus ab natura & humano cultu: ſed ex eo medio quaſi collis oriebatur, in immenſum pertinens, veſtitus oleaſtro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoſo gignuntur. Media autem planicies deſerta, penuria aquae: praeter flu-

Iugurtha coactus, cum Metello confligere ſtatuit.

mini propinqua loca: ea confita arbuftis pecore atque cultoribus frequentabantur.

Iugurthae acies,

XLIX. Igitur in eo colle, quem, transuorfo itinere, porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata fuorum acie, confedit: elephantis & parti copiarum pedeftrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipfe propior montem cum omni equitatu pedites dilectos collocat: dein fingulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obteftatur, vti memores priftinae virtutis & victoriae feque regnumque fuum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos fub iugum miferint: ducem illis, non animum mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia fuis prouifa; locum fuperiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum confererent; proinde parati intentique effent, figno dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores & victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore. Ad hoc viritim, vti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii fui, & eum ipfum

eius adhortatio ad milites.

aliis oſtentare: poſtremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicitur; primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi Numidaeque conſederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti, quidnam eſſet: quum natura loci, tum dolo ipſi atque ſigna militaria obſcurati) dein, breui cognitis inſidiis, paullisper agmen conſtitit; ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hoſtis erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit: inter manipulos funditores & ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, transuorſis principiis, in planum deducit. *Metelli acies.*

L. Sed vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduortit, veritus ex anni tempore & inopia aquae, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus & parte equitum praemiſit ad flumen, vti locum caſtris antecaperet: exiſtumans, hoſtes crebro impetu *Praelium committitur.*

& transuersis praeliis iter suum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduorsariis receptui, ac post munimento foret; dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alii postremos caedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obuii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat; antea iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turba insequi coeperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. Ita numero priores, si ab perse-

quendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere; nostros asperitas & insolentia loci retinebat.

LI. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miserabilis: dispersi a suis pars cedere, alii insequi; neque signa, neque ordines obseruare; vbi quemque periculum ceperat, ibi resistere ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixti; nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die processerat, quum etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore & aestu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit, ordines restituit, & cohortes legionarias IV. aduorsum pedites hostium collocat; eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed ne Iugurtha quidem interea *Pugna anceps.*

quietus: circumire, hortari, renouare praelium, & ipse cum dilectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

Iugurthae exercitus funditur.

LII. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduorsus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; & iam die vesper erat; aduorso colle, sicuti praeceptum fuerat, euadunt. Amisso loco, Numidae fusi fugatique, pauci interiere; plerosque velocitas & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis & parti copiarum pedestrium praefectum ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius praetergressus est, paullatim suos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid vbique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse iam, & animo vacuum

accepit, simulque ex Iugurthae praelio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri obficeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LIII. Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduortunt; nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post vbi aequabilem manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisque adpropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, vbi propius ventum, vtrimque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; postquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere castrorum & praelio fessi laeti-

Bomilcaris etiam copiae fuguntur.

que erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes aduentare, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & poene imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrimque praemissi equites rem explorauissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet; aduorsae res etiam bonos detractant.

Metellus exercitum suum recreat.

LIV. Metellus in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, vniuersos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. Tamen interim transfugas & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret; cum paucisne esset, an

exercitum haberet; vt sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus vbi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renouari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere; statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella & oppida, temere munita, aut sine praesidio, capit inceditque, puberes interficit, alia omnia militum praeda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides; frumentum & alia, quae vsui forent, adfatim praebita: vbicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male

Iugurtha nouum exercitum colligit.

Metellus Numidiam depraedatur.

pugnatum (ab ſuis) regem terrebant; quippe cui ſpes omnis in fuga ſita, ſequi cogebatur; & qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in isdem locis opperiri iubet; ipſe cum dilectis equitibus Metellum ſequitur, nocturnis & auiis itineribus ignoratus Romanos palantes repente adgreditur; eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit, & Numidae, priusquam ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proxumos colles diſcedunt.

Iugurtha Romanos vexat.

Gaudium Romae ob Metelli bene gesta.

LV. Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: vt ſeque & exercitum more maiorum gereret; in aduorſo loco, victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Iugurtham magnificum ex Auli ſecordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBVS SVPPLICIA DECERNERE: ciuitas trepida antea & ſollicita de belli euentu laeta agere: fama de Metello praeclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis feſtinare, cauere

Supplicatio decreta.

tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam inuidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari: vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant: exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant; vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, diuorsi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi; rursus aliis, post aliis minitari: neque praelium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

Iugurtha Metellum dolis persequitur.

LVI. Romanus imperator, vbi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Za-

Metellus Zamam oppugnat.

mam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmissumum. Praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam praeclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent; tanta mobilitate sese Numidae agunt. Sed milites Iugur-

Sicca oppidum a Iugurtha deficit.

thini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes vrguent, paucis amissis, profugi discedunt.

LVII. Marius ad Zamam peruenit; id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat: nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit, legatis imperat, vbi quisque curaret: deinde, signo dato, vndique simul clamor ingens oritur; neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa voluere; sudes, pila, praeterea picem sulphure & taeda mixtam ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat; nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa volnerabant: parique periculo, sed fama impari, boni atque ignaui erant.

Metellus Zamam vrguet.

Iugurtha castra Romanorum ex improuiso inuadit.

LVIII. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in praesidio erant, & omnia magis, quam praelium exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere & eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus quum acerrume rem gereret, clamorem hostilem ab tergo accepit: dein, conuerso equo, animaduortit, fugam ad se vorsam fieri: quae res indicabat, populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore,

neue hostes inultos abire sinat: ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, quum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis, in loca munita sese recepit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuortitur.

LIX. Igitur postero die, prius, quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas & proxuma loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, vt superiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit, qui in proxumo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidae resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent, quibus illi freti, non, vt equestri praelio solet, sequi, dein cedere; sed aduorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes paene victos dare.

Altera die denuo Romanos adgreditur.

Pugna ad Zamam.

LX. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere; clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item strepitus armorum ad coelum ferri: tela vtrimque volare. Sed illi, qui moenia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti praelium equestre prospectabant; eos, vti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos animaduorteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, & huc, illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis praelium visere. Ita illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur: & iam scalis egressi milites prope summa ceperant, quum oppidani concurrunt, lapides, ignem,

alia praeterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere: deinde, vbi vnae atque alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant, adflicti ſunt; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. Denique vtrimque praelium nox diremit.

LXI. Metellus, poſtquam videt fruſtra inceptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, niſi ex inſidiis, aut ſuo loco pugnam facere, & iam aeſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit: & in his vrbibus, quae ad ſe defecerant, ſatisque munitae loco, aut moenibus erant, praeſidia imponit. Ceterum exercitum in prouinciam (quae proxuma eſt Numidiae) hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriae concedit: ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis, clam Maſſiuae de nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, vti ad ſe collo-

Metellus ab Zama diſcedit.

Iugurtham ex inſidiis adgreditur.

quendi gratia occultus veniat: dein fide data, si Iugurtham viuum aut necatum tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, quum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

Bomilcaris consilio Iugurtha ad deditionem impellitur.

LXII. Is, vbi primum opportunum, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit; monet atque lacrumans obtestatur, vti aliquando sibi liberisque & genti Numidarum, optume merenti, prouideat: omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos aut occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueret, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: Iugurtham imperata facturum, ac sine vlla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri iubet; eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more ma-

iorum, ex confilii decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum & armorum aliquantum. Quae poftquam fine mora facta funt, iubet omnes perfugas vinctos adduci, eorum magna pars, vt iuffum erat, adducti: pauci, quum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis virisque & pecunia fpoliatus, quum ipfe ad imperandum Tifidium vocaretur, rurfus coepit flectere animum fuum, & ex mala confcientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem confumtis, quum modo taedio rerum aduorfarum omnia bello potiora duceret; interdum fecum ipfe reputaret, quam grauis cafus in feruitium ex regno foret; multis magnisque praefidiis nequidquam perditis de integro bellum fumit. Romae Senatus de prouinciis confultus Numidiam Metello decreuerat.

Qui imperata a Metello exfequitur.

Sed poftea arma refumit.

LXIII. Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hoftias dis fupplicante, magna atque mirabilia portendi harufpex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret: fortunam quam faepiffume expe-

C. Mario harufpex faufta ominatur.

Marii mores & ingenium. riretur; cuncta prospera euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & diuitiarum victor, tantummodo gloriae auidus. Sed is natus & omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque vrbanis munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, vti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione praeceps datus est) petere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin

is indignus illo honore & quafi pollutus haberetur.

LXIV. Igitur vbi Marius harufpicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia miffionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis fuperabant, tamen inerat contemtor animus & fuperbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus infolita re, mirari eius confilium, & quafi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu fuper fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda effe: debere illi res fuas fatis placere: poftremo caueret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur. Poftquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; refpondit, vbi primum potuiffet per negotia publica, facturum fefe, quae peteret. Ac poftea faepius eadem poftulanti, fertur dixiffe, ne feftinaret abire: fatis mature illum cum filio fuo confulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium quum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat.

Confulatus petundi gratia miffionem a Metello petit.

Marii & Metelli inimicitia.

Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto: abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis & regiae superbiae imperio nimis gauderet. Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur.

Gaudam Marius aduersus Metellum incendit.

LXV. Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabilis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum vti sellam iuxta poneret; item postea custodiae caussa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellauisset; praesidium, quod contumeliosum

in eos foret, ſi equites Romani ſatellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, vti contumeliarum imperatoris cum ſuo auxilio poenas petat; hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Maſiniſſae nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus, imperium Numidiae ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites & negotiatores alios ipſe, pleroſque ſpes pacis impellit, vti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi a multis mortalibus honeſtiſſuma ſuffragatione conſulatus petebatur; ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

Ad Iugurtham Vagenſes ab Metello deficiunt,

LXVI. Interim Iugurtha poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab ſe defecerant, formidine aut oſtentando praemia adfectare: communire ſuos locos, arma,

tela, alia, quae ſpe pacis amiſerat, reficere aut commercari: ſeruitia Romanorum adlicere, & eos ipſos, qui in praeſidiis erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter ſe coniurant: nam volgus, vti plerumque ſolet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum atque diſcordioſum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduorſum: dein, compoſitis inter ſe rebus, diem tertium conſtituunt; quod is feſtus celebratusque per omnem Africam ludum & laſciuiam magis, quam formidinem oſtentabat. Sed vbi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, & ipſum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuas inuitant: eos omnes, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermos, quippe in tali die ac ſine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati: quis acta conſiliumque ig-

Romanorumque praeſidium obtruncant.

norantibus tumultus ipſe res nouae ſatis placebant.

LXVII. Romani milites, improuiſo metu, incerti ignarique, quid potiſſumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, vbi ſigna & ſcuta erant: praeſidium hoſtium, portae ante clauſae fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum ſaxa & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque a fortiſſumis infirmiſſumo generi reſiſti poſſe: iuxta boni malique, ſtrenui & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta aſperitate, ſaeuiſſumis Numidis & oppido vndique clauſo, Turpilius vnus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordiane hoſpitis, an pactione, an caſu ita euenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integrà potior, improbus inteſtabiliſque videtur.

Vnus Turpilius caedi euadit.

LXVIII. Metellus, poſtquam de rebus Vagae actis comperit, paulliſper moeſtus e conſpectu abit: deinde, vbi ira & aegritudo permixta, cum maxuma cura vltum ire iniurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, &, quam plurimos

Metellus Vagam feſtinat, vlturus iniurias.

poteſt, Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumuentam. Ibi milites feſſos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet, oppidum Vagam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus ſuis, viris fortiſſumis atque miſerrumis, poenas caperent, praeterea praedam benigne oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artiſſume ire, ſigna occultare iubet.

Vagenſes perfidiae poenas luunt.

LXIX. Vagenſes vbi animum aduortere, ad ſe vorſum exercitum pergere: primo, vti erat res, Metellum rati, portas clauſere: deinde, vbi neque agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rurſum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuii procedunt. Equites peditesque, repente ſigno dato, alii volgum effuſum oppido caedere; alii ad portas feſtinare; pars turres capere: ira atque praedae ſpes amplius, quam laſſitudo poſſe. Ita Vagenſes biduum modo ex perfidia laetati: ciuitas magna & opulens

poenae cuncta aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas soluit; nam is ciuis ex Latio erat. *Turpilius capite plexus.*

LXX. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere; diu noctuque fatigare animum; denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria opesque inuentae. Igitur vtriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus *Bomilcar Iugurthae insidias struit.* *Nabdalsa Bomilcaris socius.*

non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quaereret, litteras ad eum per homines fideles mittit, mollitiem secordiamque viri accusare, testari deos, per quos iurauisset; praemia Metelli in pestem ne converteret; Iugurthae exitium adesse, ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet.

Proditis iam insidiis, Nabdalsa suspicionem amouere conatur.

LXXI. Sed quum hae litterae adlatae, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat; vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, vti aegrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, & omnium consiliorum, nisi nouissumi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: dormiente illo epistolam, super caput in puluino temere positam, sumit ac perlegit, dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, vbi neque epistolam reperit, & rem omnem, vti acta, cog-

nouit: primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, quae ipſe parauiſſet, perfidia clientis ſui praeuenta: lacrumans obteſtatur per amicitiam, perque ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet.

LXXII. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare aliisque multis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat: ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. Neque poſt id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: ciues, hoſtes iuxta metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu paueſcere: alio atque alio loco, ſaepe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere; ita formidine, quaſi vecordia, exagitari.

Iugurtha Bomilcarem cum ſociis interficit.

LXXIII. Igitur Metellus, vbi de caſu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rurſus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul & inuitum, & offenſum ſibi, parum idoneum ra-

Metellus Marium dimittit.

tus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario missae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quae antea decori, inuidiae esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat; ceterum in vtroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Praeterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebes sic accensa, vti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur; & postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QVEM VELLET CVM IVGVRTHA BELLVM GERERE? frequens Marium iussit. Senatus paullo ante Metello decreuerat: ea res frustra fuit.

Mario, nouo homini, consulatus datur. *V. c. 646. a. C. 107.*

LXXIV. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant;

Iugurthae inquietus animus.

quum neque bellum geri fine adminiftris poffet, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculofum duceret, varius incertusque agitabat: Neque illi res, neque confilium aut quisquam hominum fatis placebat: itinera praefectosque in dies mutare: modo aduorfum hoftes, interdum in folitudines pergere; faepe in fuga, ac poft paullo fpem in armis habere; dubitare, virtute popularium, an fide minus crederet; ita, quocumque intenderat, res aduorfae erant. Sed inter eas moras repente fefe Metellus cum exercitu oftendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati inftructique: dein praelium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum; ceteri omnes (eius milites) primo concurfu pulfi fugatique. Romani fignorum & armorum aliquanto numero, hoftium paucorum potiti: nam ferme Numidas in omnibus praeliis pedes magis, quam arma tuta funt.

Iugurtha a Romanis vincitur.

LXXV. Ea fuga Iugurtha impenfius modo rebus fuis diffidens cum perfugis & parte equitatus in folitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum & opulentum, vbi plerique thefauri, filiorumque

Iugurthae fuga.

eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, (si eius oppidi potitus foret) omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum decem: ceterum vtres modo, & alia aquae idonea portari. Praeterea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque imponit vasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portarent, diem locumque, vbi praesto fuerint, praedicit. Ipse ex flumine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, iumenta onerat; eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, & castra posita munitaque sunt; tanta repente coelo missa vis aquae dicitur, vt ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti

Metellus Thalam proficiscitur.

plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vſi: eaque res multum animis eorum addidit; nam rati ſeſe dis immortalibus curae eſſe. Deinde poſtero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atque inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idem noſtri facere.

LXXVI. Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtria vicerat, cum liberis & magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque poſtea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus, ſimulabat ſeſe negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare poſſe celeritate putabat; nam talia conſilia per otium, & ex opportunitate capi. At Metellus, vbi oppidanos praelio intentos, ſimul oppidum, & operibus, & loco munitum videt, vallo foſſaque moenia circumuenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere, & ſuper aggerem impoſitis turribus

Iugurtha ex Thala profugit.

Metellus Thalam obſidet.

opus & adminiftros tutari. Contra haec oppidani feftinare, parare: prorfus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, poft dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis corrupta. Ii poftquam murum arietibus feriri, resque fuas adflictas vident, aurum atque argentum, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & femet igni corrumpunt; & quas victi ab hoftibus poenas metuerunt, eas ipfi volentes pependere.

Et capit.

Leptitani Romanorum femper amici.

LXXVII. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, vti praefidium praefectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiofum, nouis rebus ftudere; aduorfum quem neque imperia magiftratuum, neque leges valerent: ni id feftinaret, in fummo periculo fuam falutem, illorum focios fore. Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beftiam confulem, & poftea Romam miferant, amicitiam focietatemque rogatum. Deinde, vbi ea impetrata, femper

boni fidelesque mansere, & cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata naui fecerant. Itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Emissae eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius praefectus.

LXXVIII. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terrae praealta sunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam vbi mare magnum esse, & saeuire ventis coepit, limum arenamque & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum: leges, cultusque pleraque Sidonica, quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

Leptis oppidi descriptio.

Excurſio de contentione Carthaginienſium & Cyrenenſium.

LXXIX. Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur, egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginienſium memorare; eam rem locus admonuit. Qua tempeſtate Carthaginienſes pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenſes quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenoſus, vna ſpecie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum diſcerneret; quae res eos in magno diuturno bello inter ſe habuit. Poſtquam vtrimque legiones, item claſſes fuſae fugataeque, & alteri alteros aliquantum adtriuerant; veriti, ne mox victos victoresque defeſſos alius adgrederetur, per inducias ſponſionem faciunt, vti certo die legati domo proficiſcerentur; quo in loco inter ſe obuii fuiſſent, is communis vtriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres miſſi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenſes tardius iere. Id ſecordiane, an caſu acciderit, parum cognoui. Ceterum ſolet in illis locis tempeſtas haud ſecus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca aequalia & nuda gignentium ventus coortus are-

nam humo excitauit, ea, magna vi agitata, ora oculosque implere folet: ita profpectu impedito, morari iter. Poftquam Cyrenenfes aliquanto pofteriores fe vident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari, Carthaginienfes ante tempus domo digreffos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed quum Poeni aliam conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginienfium faciunt, vel illi, quos fines populo fuo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione fefe, quem in locum vellent, proceffuros. Philaeni, conditione probata, feque vitamque reipublicae condonauere; ita viui obruti. Carthaginienfes in eo loco Philaenis fratribus aras confecrauere; aliique illis domi honores inftituti. Nunc ad rem redeo.

LXXX. Iugurtha poftquam, amiffa Thala, nihil fatis firmum contra Metellum putat, per magnas folitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim confuefacit ordines habere, figna fequi, im-

Iugurtha Gaetulorum exercitum in vnum cogit.

perium obseruare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit; quis adiutoribus regem adgressus, impellit, vti aduorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, foedus & amicitiam petitum; quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthae filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur: quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas vxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

Bocchum ad bellum contra Romanos compellit.

LXXXI. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt; ibi, fide data & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eamdem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum & cum aliis

gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna aduorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, vti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus praedam captiuosque & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operae pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

Metellus aegre fert, Mario Numidiam datam esse prouinciam.

LXXXII. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque, vti saepe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, reges opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam; nam consulem factum, iam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque

moderari linguam: vir egregius in aliis artibus nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in ſuperbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur; nobis ſatis cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria ſua excruciatum, neque tam anxie laturum fuiſſe, ſi ademta prouincia alii, quam Mario, traderetur.

Metelli legati Boccho bellum diſſuadent.

LXXXIII. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiae videbatur alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatum, ne ſine cauſſa hoſtis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello eſſet; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum ſumi facile, ceterum aegerrume deſinere: non in eiusdem poteſtate initium eius & finem eſſe: incipere cuiuis, etiam ignauo licere; deponi, quum victores velint; proinde ſibi regnoque conſuleret; neu florentes res ſuas cum Iugurthae perditis miſceret. Ad ea rex ſatis placide verba facit: ſeſe pacem cupere, ſed Iugurthae fortunarum

misereri; si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit; ille probare, partim abnuere. Eo modo saepe ab vtroque missis remissisque nunciis tempus procedere, &, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

Marius exercitum colligit.

LXXXIV. At Marius, vt supra diximus, cupientissuma plebe Consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare: singulos modo, modo vniuersos laedere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia praeterea magnifica pro se, & illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum, auxilia a populis & regibus sociisque arcessere: praeterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendiis (secum proficisci). Neque illi Senatus, quamquam aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreuerat: quia neque plebi militia volenti putabatur, & Marius aut belli

vſum, aut ſtudia volgi amiſſurus. Sed ea res fruſtra ſperata; tanta lubido cum Mario eundi plerosque inuaſerat. Seſe quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant, & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus, quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere volt, hortandi cauſſa ſimul, & nobilitatem, vti conſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo diſſeruit.

Marii oratio aduerſus nobilitatem.

LXXXV. „Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, &, poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe; dehinc per ignauiam & ſuperbiam aetatem agere; ſed mihi contra ea videtur. Nam quo vniuerſa respublica pluris eſt, quam conſulatus aut praetura, eo maiore cura adminiſtrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. Bellum parare, ſimul, & aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; & ea agere inter inuidos, occurſantes, factioſos, opi-

nione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum & adfinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari; nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites: omnium ora in me conuersa esse: aequos bonosque fauere: quippe benefacta mea reipublicae procedunt; nobilitatem locum inuadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, vt neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, vt omnes labores, pericula consueta habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud

Marii oratio aduersus nobilitatem.

Marii oratio aduersus nobilitatem.

tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum, & nullius stipendii: scilicet vt in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. *Ita* plerumque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is imperatorem alium quaerat. Ac ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta maiorum & Graecorum militaria praecepta legere coeperint; homines praeposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quae illi audire & legere solent, eorum partim vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam; ego illorum ignauiam: Mihi fortuna, illis probra obiectantur; quamquam ego naturam vnam & communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure me de-

ſpiciunt, faciant idem maioribus ſuis, quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Inuident honori meo; ergo inuideant & labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti ſuperbia ita aetatem agunt, quaſi veſtros honores contemnant; ita hos petunt, quaſi honeſte vixerint. Nae illi falſi ſunt, qui diuorſiſſumas res pariter exſpectant, ignauiae voluptatem & praemia virtutis. Atque etiam quum apud vos, aut in ſenatu verba faciunt, pleraque oratione maiores ſuos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores ſeſe putant: quod contra. Nam quantum vita illorum praeclarior, tanta horum ſecordia flagitioſior. Et profecto ita ſe res habet: maiorum gloria poſteris lumen eſt, neque bona neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius eſt, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui ſint. Quod ex aliena virtute ſibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet, quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas eſt; quam certe peperiſſe melius eſt, quam acceptam corrupiſſe. Equidem

Marii oratio aduerſus nobilitatem.

Marii oratio aduersus nobilitatem. ego non ignoro, si iam respondere velint, abunde illis facundam & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, quum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia, nulla oratio laedere potest; quippe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id poenitendum sit. Non possum fidei caussa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; praeterea cicatrices aduorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, vt illa illis, sed quae ego plurimis laboribus & periculis quaesiui. Non sunt composita verba mea: parum id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctori-

bus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicae doctus ſum: hoſtem ferire, praeſidia agitare; nihil metuere, niſi turpem famam; hiemem & aeſtatem iuxta pati; humi requieſcere; eodem tempore inopiam & laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc eſt vtile, hoc ciuile imperium. Namque quum tute per mollitiem agas, exercitum ſupplicio cogere, id eſt, dominum, non imperatorem eſſe. Haec atque talia maiores veſtri faciundo ſeque remque publicam celebrauere. Quis nobilitas freta, ipſa diſſimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores non ex merito, ſed quaſi debitos a vobis repetit. Ceterum homines ſuperbiſſumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam ſui praeclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea ſola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me & incultis moribus aiunt; quia parum ſcite conuiuium exorno, neque hiſtrionem vllum, neque pluris pretii coquum, quam villicum,

Marii oratio aduerſus nobilitatem,

Marii oratio aduersus nobilitatem.

habeo; quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, & ex fanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum; arma, non fuppellectilem decori effe. Quin ergo quod iuuat, quod carum aeftumant, id femper faciant: ament, potent; vbi adolefcentiam habuere, ibi fenectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri & turpiffumae parti corporis: fudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora funt. Verum non eft ita. Nam vbi fe omnibus flagitiis dedecorauere turpiffumi viri, bonorum praemia ereptum eunt. Ita iniuftiffume luxuria & ignauia, peffumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt; reipublicae innoxiae cladi funt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, pofcebant, refpondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tuta funt, omnia remouiftis, auaritiam, imperitiam, fuperbiam. Deinde exercitus ibi eft, locorum fciens; fed mehercule magis ftrenuus quam felix.

Nam magna pars auaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini mecum & capessite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dis iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, praeda, laus: quae si dubia aut procul essent, tamen omnes bonos reipublicae subuenire decebat. Etenim ignauia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vti aeterni forent, optauit; magis, vti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. „ *Marii oratio aduersus nobilitatem.*

LXXXVI. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis vtilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque lubido erat, capite censos plerosque. Id fac- *Paratis ad bellum, Marius in Africam proficiscitur.*

tum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat; & homini potentiam quaerenti egentissumus quisque opportunissumus: cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato; nam Metellus conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat.

Expeditionem adgreditur Marius.

LXXXVII. Sed consul expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem & praeda onustum proficiscitur; omnia ibi capta militibus donat; dein castella & oppida natura & viris parum munita adgreditur: praelia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse: videre fugientes capi, occidi; fortissumum quemque tutissumum: armis libertatem, patriam parentesque & alia omnia tegi: gloriam atque diuitias quaeri. Sic breui spatio noui veteresque coaluere, & virtus omnium aequalis facta. At reges, vbi de

aduentu Marii cognouerunt, diuorsi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthae placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

LXXXVIII. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam, laetissumis animis excipitur: plebi patribusque, postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum & hostium res pariter adtendere; cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset; explorare itinera regum, consilia & insidias anteuenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Gaetulos, & Iugurtham ex sociis nostris praedam agentes, saepe adgressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, statuit vrbes, quae viris aut loco pro hostibus, & aduorsum se opportunissumae erant, singulas circumuenire: ita Iugurtham aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum saepe miserat, velle populi Romani amicitiam, ne quid ab

Metellus Romae laetissume excipitur.

Marius Iugurtham armis exuit.

se hostile timeret. Id simulaueritne, quo improuisus grauius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus, parum exploratum.

Castella Iugurthae variis modis tentat. LXXXIX. Sed Consul, vti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia ostentando auortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed vbi procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; maiora & aspera adgredi tempus visum. *Capsae & Thalae oppidorum descriptio.* Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, & ob ea fidelissumi habebantur: muniti aduorsum hostes non moenibus modo, & armis atque viris, multo magis locorum asperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaserat: quum propter vsum

belli, tum quia res aſpera videbatur; & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum munitumque: niſi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capſenſes vna modo, atque ea intra oppidum, iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. Id ibique, & in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte & ferina carne veſcebantur, neque ſalem, neque alia irritamenta gulae quaerebant: cibus illis aduorſum famem atque ſitim, non lubidini, neque luxuriae erat.

XC. Igitur Conſul, omnibus exploratis, credo, dis fretus; nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo ſtudent, & quodcumque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus & frugum vacuus ea tempeſtate: nam aeſtatis extremum erat; tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; *Capſam adgreditur Marius.*

N 5

A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi ſtipendium & commeatum locauerat, ire iubet; ſe praedabundum poſt paucos dies eodem venturum. Sic incepto ſuo occulto pergit ad flumen Tanam.

Capſae oppugnatio, XCI. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter diſtribuerat, & ex coriis vtres vti fierent, curabat: ſimul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox vſui forent; denique ſexto die, quum ad flumen ventum eſt, maxima vis vtrium effecta. Ibi caſtris leui munimento poſitis, milites cibum capere, atque, vti ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe iubet: omnibus ſarcinis abiectis, aqua modo ſeque & iumenta onerare. Dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur, noctemque totam itinere facto, conſedit; idem proxuma facit; dein tertia, multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumuloſum, ab Capſa non amplius duum millium interuallo: ibique, quam occultiſſume poteſt, cum omnibus copiis opperitur. Sed vbi dies coepit, & Numidae nihil hoſtile metuentes multi op-

Expugnatio,

pido egressi, repente omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. Quae postquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, vti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati: praeda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum.

Et incendium.

XCII. Postquam tantam rem Marius, sine vllo suorum incommodo patrauit; magnus & clarus antea, maior & clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta in virtutem trahebantur: milites modesto imperio habiti simul, & locupletes ad coelum ferre: Numidae magis, quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere, illi aut mentem diuinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed

Marii auctoritas & fama.

Conſul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deſerta, propter Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello ſatis patens, in immenſum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque conſulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit. Sed ea res forte, quam conſilio, melius geſta. Nam caſtello virorum atque armorum ſatis, magna vis frumenti & fons aquae: aggeribus turribusque & aliis machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum, vtrimque praeciſum. Vineae cum ingenti periculo fruſtra agebantur; nam quum eae paullum proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere conſi-

Alia oppida capit.

Caſtellum ad Mulucham ſummo periculo adgreditur.

ſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optumus quisque cadere, aut ſauciari; ceteris metus augeri.

XCIII. At Marius, multis diebus & laboribus conſumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat; an fortunam opperiretur, qua ſaepe proſpere vſus. Quae quum multos dies, noctes aeſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod auorſum praeliantibus erat, animum aduortit inter ſaxa repentes cochleas: quarum quum vnam atque alteram, dein plures peteret, ſtudio legundi paullatim prope ad ſummum montis egreſſus eſt. Vbi poſtquam ſolitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara viſundi inuadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa, paullum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Explo-

Viam, Caſtelli potiundi, inuenit.

ratis omnibus, quae mox vſui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, vti eſcenderat, ſed tentans omnia & circumſpiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipſe eſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promiſſa cognitum, ex praeſentibus miſit: quorum vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciauere. Conſulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex copia tubicinum & cornicinum, numero quinque quam velociſſumos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quatuor centuriones: omnes Liguri parere iubet, & ei negotio proxumum diem conſtituit.

Caſtelli expugnatio.

XCIV. Sed vbi ex praecepto tempus viſum; paratis compoſitisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma ornatumque mutauerant, capite atque pedibus nudis, vti proſpectus niſusque per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladii & ſcuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia ſimul, & offenſa quo leuius ſtreperent. Igitur praegrediens Ligus ſaxa, & ſi quae

vetuftate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adleuati facilius efcenderent; interdum timidos infolentia itineris leuare manu: vbi paullo afperior adfcenfus, fingulos prae fe inermos mittere; deinde ipfe cum illorum armis fequi: quae dubia nifu videbantur potiffumus tentare, ac faepius eadem adfcendens defcendensque, dein ftatim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in caftellum perueniunt, defertum ab ea parte: quod omnes, ficuti aliis diebus, aduorfum hoftes aderant. Marius, vbi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites & ipfe extra vineas egreffus, teftudine acta fuccedere, & fimul hoftem tormentis fagittariisque & funditoribus eminus terrere. At Numidae faepe antea vineis Romanorum fubuorfis, item incenfis, non caftelli moenibus fefe tutabantur; fed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus noftris Iugurthae feruitium minari; fecundis rebus feroces effe. Interim omnibus Romanis hoftibusque praelio

intentis, magna vtrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, vti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, auidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit.

L. Sullae aduentus in castra.

XCV. Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla Quaestor cum magno equitatu in castra venit: quos vti ex Latio & a sociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque eius paucis dicere; neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume & diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Graecis atque Latinis iuxta, atque doctissume, eruditus, animo

Sullae ingenium & mores.

ingenti, cupidus voluptatum, ſed gloriae cupidior: otio luxurioſo; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, niſi quod de vxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniae largitor. Atque feliciſſumo omnium ante ciuilem victoriam, numquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multique dubitauere, fortior, an felicior eſſet; nam poſtea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere.

XCVI. Igitur Sulla, vt ſupra dictum, *Sulla Mario & exercitui carus.* poſtquam in Africam atque in caſtra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, ſollertiſſumus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare beneficia, inuitus accipere: ſed ea properantius, quam aes mutuum reddere; ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent: ioca atque ſeria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, Conſulis aut cuiusquam bo-

ni famam laedere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque anteuenire. Quis rebus breui Mario militibusque cariſſumus factus.

Bocchus cum exercitu Iugurtham accedit.

XCVII. At Iugurtha, poſtquam oppidum Capſam aliosque locos munitos & ſibi vtiles ſimul, & magnam pecuniam amiſerat, ad Bocchum nuntios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adeſſe. Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rurſus, vti antea, proxumos donis corrumpit, ipſique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. Eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiſcentem, vix decima parte die reliqua, inuadunt: rati noctem, quae iam aderat, victis ſibi munimento fore; &, ſi viciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant: contra Romanis vtrumque caſum in tenebris difficiliorem. Igitur ſimul Conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit, & ipſi hoſtes aderant, & prius-

Romanos ex improuiſo adgrediuntur.

quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque vllo more praelii, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros concurrunt; qui omnes trepidi improuiso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obuiam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti; caedere alios, alios obtruncare; multos, contra aduorsos acerrume pugnantes, ab tergo circumuenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures & vndique circumfusi; denique Romani veteres, nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi hostium vim sustentabant.

XCVIII. Neque in eo tam aspero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissumis magis, quam familiarissumis, parauerat, vagari passim; *Romani fortiter resistunt.*

ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, vbi confertiſſumi obſtiterant, inuadere: manu conſulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus, non poterat. Iamque dies conſumtus erat, quum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. Tum Marius ex copia rerum conſilium trahit, atque, vti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos inter ſe occupat; quorum in vno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter vſui opportunus, quia magna parte editus & praeceps pauca munimento quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis, in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur; neque tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari ſuo more laetari, exſultare, ſtrepere vocibus: ipſi duces feroces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea

cuncta Romanis ex tenebris & editioribus locis facilia visu magnoque hortamento erant.

XCIX. Plurimum vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maxumum silentium haberi iubet: ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus & paullo ante somno captis, de improuiso vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere aut prouidere quidquam poterant; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique; arma & signa militaria pleraque capta: pluresque eo praelio, quam omnibus superioribus interemti. Nam somno & metu insolito impedita fuga.

Vterque Rex funditur & fugatur.

C. Dein Marius, vti coeperat, in hiberna: quae, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreuerat; neque tamen

Marius hiematum, adhibita omni cautione, abit.

fecors victoria, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus & sagittariis, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Perfugae, minume cari & regionum scientissumi, hostium iter explorabant; simul Consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere; apud omnes adesse; laudare, increpare merentes. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat; neque secus, atque iter facere, castra munire, excubitum in portas cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere; praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non diffidentia futuri, quae imperauisset, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo & aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat; quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod a pueritia consuetam duritiam, & alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen respublica pariter,

ac saeuissumo imperio, bene atque decore gesta.

CI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta vndique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia diuorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduorsum omnia paratus, ibidem operitur. Ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat; ratus ex omnibus aeque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim & quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros inuadunt; ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum

Nouum praelium Mauros inter & Romanos.

paucis ad pedites conuortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: „ noſtros fruſtra pugnare; paullo ante Marium ſua manu interfectum;„ ſimul gladium ſanguine oblitum, oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: ſimulque barbari animos tollere, & in perculſos acrius incedere. Iamque paullum ab fuga aberant, quum Sulla, profligatis, quos aduorſum ierat, Mauris ab latere incurrit. Bocchus ſtatim auortitur. At Iugurtha, dum ſuſtentare ſuos & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus, dextra, ſiniſtra omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio ſuis, quos pelli iam acceperat. Denique hoſtes vndique fuſi. Tum ſpectaculum horribile campis patentibus: ſequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat,

Mauri fuſi.

constrata telis, armis, cadaueribus; & inter ea humus infecta sanguine.

CII. Postea loci Consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petiuere, duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, & de populi Romani commodo cum is disserere. Ille statim L. Sullam & A. Manlium ire iubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut auorsum vti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus: *Legati a Boccho ad Marium.*

„ Rex Bocche, magna nobis laetitia, quum te talem virum di monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem & illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano, iam inopi visum, amicos, quam seruos quaerere: tu- *Sullae ad Bocchum oratio.*

tius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia; primum, quod procul absumus, in quo offensae minimum, gratia par, ac si prope adessemus; dein, quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis. Atque hoc vtinam a principio tibi placuisset! profecto ex populo Romano multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuisse & vim, & gratiam nostram experiri; nunc, quando per illam licet, festina, atque, vt coepisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum: nam bello quid valeat, tute scis. „

Bocchi responsio. Ad ea Bocchus placide & benigne; simul pauca pro delicto verba facit: „ Se non hostili animo, sed regnum tutatum arma cepisse; nam Numidiae partem, vnde vi Iugurtham expulerat, iure belli suam factam, eam vastari ab Mario pati nequivisse: praeterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera

omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. „ Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CIII. Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus praeliis venerant, seu admonitus ab amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissuma erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet; agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur; deinde itinere a Gaetulis latronibus circumuenti spoliatique, pauidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed adcurate, ac

Alii legati Bocchi ad Marium.

A Sulla excipiuntur.

liberaliter habuit; qua re barbari & famam Romanorum auaritiae falsam, & Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quaestori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, vti fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quae aut vtilia, aut beneuolentiae credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem operiuntur.

A Mario facultatem Romam petendi impetrant.

CIV. Marius postquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de aduentu legatorum certior factus, illosque & Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Vtica, praeterea omnes vndique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule: interea induciae postulabantur. Ea Sullae & plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae & mobiles semper in aduorsa mutant. Cete-

rum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octauio Rufo, qui Quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus quum cetera, tum maxume benignitatem & studium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, postquam erraſſe regem & Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & foedus petentibus hoc modo respondetur.

„ Senatus & populus Romanus beneficii & iniuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit; foedus & amicitia dabuntur, quum meruerit. „ *Venia Romae ipsis datur.*

CV. Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: praeterea sagittarii & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, aduorsum tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille *Sulla a Mario ad Bocchum missus.*

non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes Sullae aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduorsum eos, quos saepe vicerunt. Interim equites, exploratum praemissi, rem, vti erat, quietam nunciant.

Volux dubiae fidei apud Sullam.

CVI. Volux adueniens Quaestorem adpellat: se a patre Boccho obuiam illis simul, & praesidio missum. Deinde eum & proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, & die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat, se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paullo morbo interiturae vitae parceret. Ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiscerentur, consilium ad-

probat: ac ſtatim milites caenatos eſſe; in caſtris ignes quam creberrumos fieri, dein prima vigilia ſilentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere feſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur, quum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium interuallo ante conſediſſe. Quod poſtquam auditum, tum vero ingens metus noſtros inuadit: credere proditos a Voluce & inſidiis circumuentos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum.

Magnus Sullae animus.

CVII. At Sulla, quamquam eadem aeſtumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, vti fortem animum gererent: ſaepe antea paucis ſtrenuis aduorſum multitudinem bene pugnatum; quanto ſibi in praelio minus peperciſſent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum & caecum corpus ad hoſtes vortere. Deinde Volucem, quoniam hoſtilia faceret, maxumum Iouem obteſtatus, vt ſceleris atque perfidiae Bocchi teſtis adeſſet, caſtris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crede-

ret: nihil dolo factum, magis calliditate Iugurthae, cui speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes opesque eius ex patre suo penderent; illum nihil palam ausurum, quum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media eius castra palam transire: sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, vt in tali negotio, probata, ac statim profecti: quia de improuiso acciderant, dubio atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum.

Bocchi punica fides.

CVIII. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum & familiariter agebat: praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar; pater eius ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque: quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese

facere, quae populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse dilegeret: consulta sese omnia cum illo integra habere, neu Iugurthae legatum pertimesceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caueri nequiuisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quae praedicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CIX. Igitur Sulla: pauca coram Aspare locuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus: simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: se missum a Consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, vti praeceptum, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum; deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur: praeterea Dabar internun-

Sulla cum Boccho per interpretes agit.

cius, ſanctus vir & ex ſententia ambobus. Ac ſtatim ſic rex incipit.

Bocchi ad Sullam oratio.

CX. „ Numquam ego ratus ſum fore, vti rex maxumus in hac terra, & omnium, quos noui, priuato homini gratiam deberem. Et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere ſolent, ego laetor: fuerit mihi eguiſſe aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo lubet, ſume, vtere: &, quoad viues, numquam redditam gratiam putaueris; ſemper apud me integra erit: denique nihil, me ſciente, fruſtra voles. Nam, vt ego aeſtumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitioſum. Ceterum de republica veſtra, cuius curator huc miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum vmquam volui: fines meos aduorſum armatos armis tutus ſum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, vti voltis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neque Iugur-

tham id intrare finam. Praeterea fi quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulfus abibis. „

CXI. Ad ea Sulla pro fe breuiter & modice; de pace & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefacit, „ quod polliceatur, Senatum & populum Romanum, quoniam amplius armis valuiffent, non in gratiam habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam fua, retuliffe videretur; id adeo in promptu effe, quoniam Iugurthae copiam haberet: quem fi Romanis tradidiffet, fore, vti illi plurimum deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, vltro aduenturam. „ Rex primo negitare: adfinitatem, cognationem, praeterea foedus interueniffe: ad hoc metuere, ne fluxa fide vfus, popularium animos auorteret; quis & Iugurtha carus, & Romani inuifi erant. Denique faepius fatigatus, leniter & ex voluntate Sullae omnia fe facturum promittit. Ceterum ad fimulandam pacem, cuius Numida, defeffus bello, auidiffumus, quae vtilia vifa, conftituunt. Ita, compofito dolo, digrediuntur.

Sullae refponfio.

Bocchus Iugurthae insidias tendit.

CXII. At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum adpellat: sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille laetus in castra Iugurthae venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum, & ei nunciat, „ Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere; sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam frustra fuisse. Ceterum si ambobus consultum & ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet; quum talem virum in potestatem haberet, fore, vti iussu Senatus atque populi Romani foedus fieret: neque hominem nobilem, non sua ignauia, sed ob rempublicam, in hostium potestate relictum iri.

Tandem Iugurtham Romanis tradit.

CXIII. Haec Maurus secum ipse diu voluens tandem promisit; ceterum dolo, an vere, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, vt vehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduorsae. Postea

tempore & loco conftituto, (in colloquium vti de pace veniretur) Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti, ac fpei bonae pleni. Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ftatim immutata voluntate remotis, dicitur fecum ipfe multa agitauiffe, voltu corporis pariter, atque animo varius: quae fcilicet, tacente ipfo, occulta pectoris patefeciffe. Tamen poftremo Sullam arceffiri iubet, & ex eius fententia Numidae infidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit, & ei nunciatum eft, Iugurtham haud procul abeffe; cum paucis amicis & Quaeftore noftro, quafi obuius honoris cauffa, procedit in tumulum facillumum vifu infidiantibus. Eodem Numida cum plerisque neceffariis fuis, inermus, vt dictum, accedit; ac ftatim, figno dato, vndique fimul ex infidiis inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

Marius de Jugurtha triumphat. V. c. 649. a. C. 104.

CXIV. Per idem tempus aduorſum Gallos ab ducibus noſtris, Q. Caepione & M. Manlio, male pugnatum; quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & inde ad noſtram memoriam Romani ſic habuere: alia omnia virtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham vinctum adduci Romam nunciatum eſt; Marius Conſul abſens factus, & ei decreta prouincia Gallia; isque Kalendis Ianuariis magna gloria Conſul triumphauit. Ea tempeſtate ſpes atque opes ciuitatis in illo ſitae.

CAII CRISPI SALLVSTII HISTORIARVM FRAGMENTA

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiae & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus*,

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absoluit. *Seruius & Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Seruius.*

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit a vero. *Arusianus.*

Nobis primae dissensiones vitio humani ingenii euenere: quod, inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam a primordio vrbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum,

atque Oceanum, nisi quae a paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxume aucta sunt. Nam iniuriae validiorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliaeque dissensiones domi fuere iam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatum: dein seruili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere: agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus saeuitiis, & maxume foeneris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum atque Auentinum insedit. Tumque Tribunos pl. & alia sibi iura parauit. Discordiarum & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, ſeditiones, & ad poſtremum bella ciuilia orta ſunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationes adfectabant, bonique & mali, ciues adpellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, ſed vti quisque locupletiſſumus, & iniuria validior: quia praeſentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, ſed torrentis modo praecipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta eſt, vti merito dicatur, genitos eſſe, qui neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Auguſtin.*

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempſalem in regnum reſtituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Aruſian.*

Quin lenones & vinarii laniique, quorum praeterea vulgus in dies vſum habet, precio compoſiti. *Cariſius.*

Genus armis ferox, & ſeruitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. Aemilii Lepidi Coſ. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas veſtra, Quirites, quibus per ceteras gentes maxumi & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorſus tyrannidem L. Sullae: ne aut ipſi, nefanda quae aeſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini: praeſertim quum illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi peior atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captiuis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciſcendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſeruitium ſuum, mercedem dant: & vtrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere: praeclara Brutorum, atque Aemiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae ma-

iores virtute peperere, ſubuertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, & ſuae cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quae cuncta ſaeuus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulis, & aliorum principum, quos fortuna belli conſumpſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, quum pleroſque ſecundae res in miſerationem ex ira vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit; quis prius iniuria, quam vita certa eſſe: prauiſſumeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris ſeruitii, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obuiam eundum eſt, Quirites, ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum neque votis paranda auxilia; niſi forte ſperatis, per taedium iam aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata periculoſius dimiſſurum. At ille eo proceſſit, vti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendae dominationis honeſta exiſtumet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborem cum

honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, Quirites. Nam, quid vltra? quaene humana superant, aut diuina impolluta sunt? populus Romanus paullo ante gentium moderator; exsutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, ciuitate, pro multis & egregiis factis, a vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, aerarium, prouinciae, reges, penes vnum, denique necis ciuium, & vitae licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Estne viris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, vti Sulla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salui satisque tuti in imperio eritis,

niſi Vittius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint; niſi approbaueritis omnes proſcriptiones innoxiorum, ob diuitias; cruciatus virorum illuſtrium: vaſtam vrbem fuga, & caedibus; bona ciuium miſerorum, quaſi Cimbricam praedam, venum aut dono datam. At obiectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum: quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me, neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. Atque illa quae tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto: iure dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, vllam ex ciuibus praedam eſſe. Satis illa fuerint, quae, rabie contracta, tolerauimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet verſa. Scelerum & contumeliarum omnium finis ſit. Quorum adeo Sullam non poenitet, vt & facta in gloria numeret, &, ſi liceat, auidius fecerit. Neque iam quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem exſpectantes, ante capiamini, non opibus eius, quae futiles & corruptae ſunt, ſed veſtra ſecordia, quam captum ire licet, &

quam pudeat tam videri felicem. Nam praeter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, praeter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulae Scyrroque, pessumis seruorum, diuitiae partae sunt: an, quibus praelatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil praeter tyrannum quaesitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: vtique iura & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, quum relegati in paludes & siluam, contumeliam atque inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundae res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam condemnetur: nisi forte specie concordiae & pacis, quae sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda ciuilis acerbissuma, ius, iu-

diciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quae, si vobis pax & concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet saguinis mercede circumueniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto seruitio. Quae si probatis, adeste Quirites, & bene iuuantibus diis, M. Aemilium Consulem, ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero & posci, dum ceteri eiusdem caussa ducem senatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, prouocare.*

Curionem quaesiuit, vti adolescentior, & populi suffragiis integer, aetati concederet Mamerci. *Priscianus l. x.*

Philippus, qui aetate & consilio ceteros anteibat. *Seruius l. 11.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi, denique praua incepta consultoribus noxae esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quae pessumi & stultissumi decreuere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem praestare, & bellum pati consilium est. Pro, dii boni, qui hanc vrbem, omissa cura, adhuc regitis; M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundae libertatis habet, & se e contemto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id iure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At scilicet, ii, qui,

ad postremum vsque, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperisse. Imo despecti & indigni repub. habiti, praedae loco aestumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, quum Etruriam coniurare, proscriptos arcessiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam & Catuli consilia, cum paucis secutus sum. Ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant: quum priuata arma opprimundae libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quaerendo consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutauerit: nunc est proconsul cum imperio, non emto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi; flagrantes inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati; quibus quies in seditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum

ex tumultu, bellum ex bello ferunt; Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites. Praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis sollicitae: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin praeter idoneum ducem nihil abest ad subuertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros in contactu procedere. Nam, vbi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum exercitu rursus admoto ferro, atque flamma vrbem inuadit? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma ciuilia: quae ille aduorsum diuina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subuertundae. Agitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; haec atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia.

Neque mihi satis consilii, metum, an ignauiam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat, sed prohibere, ne conari quidem. Et quaeso considerate, quam conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait, sua cuique reddi; & aliena tenet: belli iura rescindi; quum ipse armis cogit: ciuitatem confirmari, quis ademtam negat: concordiae gratia plebi tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessume omnium atque impudentissume, tibine egestas ciuium, & luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum. Vt te neque hominum, neque deo-

rum, pudet, quos perfidia aut periurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te prouinciae, neque leges, neque dii penates ciuem patiuntur. Perge, qua coepisti, vt quam maturrume merita inuenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando rempub. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus aduorsum vos habiti: pecuniae publice & priuatim extortae; praesidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; quum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; quum intelliget, se metu magis, quam aequo & bono sustentatum. Nam qui turbas & caedem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet: quae victis toleranda sunt, ea, quum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Haec si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vt obliti scelerum Cinnae, cuius in vrbem reditu, decus ordinis omnis huius interiit, nihilominus vos,

atque coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, vti lubet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt: & rursum aduorsum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest nouus exercitus, &, ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Iam illa, quae collecta sunt, socordia nostra dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum, cum pessumis, & hostibus reipub. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vt Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, vrbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius l. 3.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus grauis, sed multiplex cura patres exercebat. *Seruius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obuiam ire, & commori hostibus. *Arusianus. Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Caris. l. III.*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, vel cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quae senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas parauerat, arcessiuit. *Prisc. l. X. Arcessiuit, inquit, & lacessiuit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris. l. I. aliter pro alias.*

Gens raro egressa fines suos. *Seru. ad lib. XI. Aeneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli deseruisset. *Prisc. lib. X.*

Maturauerunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneae. *Non. Seru. ad XI. Aeneidos.*

Liberis eius auunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Caris. l. 1. aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm. A. V. Sc. 8. Caris. 11.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act. V. scen. VIII.*

Iussu Metelli cornicines occinuerunt. *Priscianus l. X. Seruius II. Georg. Virg. Diom. l. 1. c. 4.*

Nexuit catenae modo. *Prisc. l. X.*

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere aut instruere praelio quiuere. *Pris. lib. X.*

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem l. IV.*

Occupatusque collis editissumus apud Hilerdam & cum multa opera circumdata. *Priscianus l. V.*

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Priscianus l. XVIII. requie pro requies.*

Agreste. *Caris. l. 1.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de inuent. Cic. lib. 1.*

* & pondere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, leui praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtiuaque celeritate, vitare praelium in transgressu conatus est. *Gellius l. 10. c. 26. Non. Marcel.*

Transgressos omnes, recipit mons Ballera, praeceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliae paullulum progressae, nimio simul & incerto onere, quum pauor corpora agitauerat, deprimebatur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Seruius VIII. Aeneidos, Arusian. Messus.*

Et mox Fusidius adueniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Quum Sertorius neque erumperet, tam leui copia nauibus fugam maturabat. *Seru. Fuld. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Seruilius aegrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum vrbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen obliuionis condiderant. *Idem Seru. ad 1, Aeneidos.*

Repulsus a Lethe oppido. *Idem Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Praeneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis ciuitatem. *Idem.*

Militiae peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, vt in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum adtollitur. *Nonius. Seru.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc. l. XV.*

Dubitauit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Carif.*

Rumore primo. *Carif.*

Idem fecere Octauius & Q. Caepio fine graui cuiusquam exfpectatione, neque fane ambiti publice. *Seru. ad l. 4. Aeneid.* „ Ambire fignificat & rogare. Salluftius in Iugurtha: quos ego audio ambire, fatigare vos fingulos. Dicebatur & ambio illum pro rogo. „ *Salluftius in 1.* Idem fecere &c.

Quum arae & alia diis facrata, fupplicium fanguine faedarentur. *Idem.*

Poftremo ipfos colonos per miferias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud X. Aeneid. - - - per euerfae genitor fumantia Troiae*

Exfcidia obteftor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium eft, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera eft aeftimanda. *Idem ad XII. Aeneid.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. II.

SARDINIA in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius lib. XIII. cap. XVIII. Non.* „ Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; vt ab aspectu species, & a fingendo figura, ita a factura corporis facies. „ *Sallustius lib. II.* Sardinia &c. *Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superiactis fluctibus circumlauit. *Nonius, lauit pro lauat.*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat. Gell. l. X. c. XX.* „ Sallustium proprietatis in verbis retinentissumum consuetudini concessisse, & priuilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem adpelasse. „

Nam procul, & diuersis ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est e loco.*

Obuiam fuere. *Carisius ibidem.* „Asper, ait, vetuste obuiam fuere, aduerbio quam nomine vti maluit.„

Vrbe patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter laeua moenium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit. *Priscian. l. V. & VI.* „Turiam dixit, qui accusatiuus generis masculini est, non neutri.„

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. act. I. sc. III. & Hecyr. act. IV. sc. IV. Nonius. Fiducia est audacia. Seru.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Non. dicere, est promittere.*

Post, vbi in fiducia nimius. *Arusian.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc. l. VI.*

Nam quaedam Corsa nomine Ligus mulier quum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per interualla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem vsque ad insulam nauigio prosecuta est. Cuius regressu insulae fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieris auctoris & ducis adpellauerunt. *Isidorus l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus actu IV. scena II. Andriae:*

Daedalum ex Sicilia profectum, quum Minonis fugeret iram, atque opes. *Prisc. lib. VI. Seruius.*

Quem ex Mauritiana rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus l. 1.*

Quos aduorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus lib. X.*

Vt actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius l. II.*

Argentum mutuum arcessiuit. *Prisc. lib. X.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. l. VI.*

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique laetus ager. *Arusianus. Seruius l. 1. Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsae belli promtissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm. act. I. sc. II.*

Noctu diuque stationes & vigilias tentare. *Carisius l. II.*

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc. l. VII. & Nonius.*

Namque primum Iasonem nouo itinere maris Aeetae hospitis domum violasse. *Prisc. l. VIII.*

Tartessum Hispaniae ciuitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent. *Prisc. l. V.*

Neque subsidiis, vti soluerat, compositis. *Priscianus lib. X.* Soluerat autem est solitus fuerat.

Neque inermes ex praelio viros quemquam agniturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Grauis.*

Omnes qui circum sunt, praeminent altitudine millium passuum duorum. *Arus.*

* & Poeni ferunt aduersus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium adpellabant. *Prisc. l. VI.*

Audaciter. *Idem XV.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxume odium Sullae, graues, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fem.*

Moenibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Id.*

Ad hoc rumoribus, aduorsa in prauitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium vndique virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: quum quaestor C. Vrbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad coenam inuitauerant;

vltra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis aedibus per aulaea & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. Praeterea quum sedenti transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum veniente thure quasi Deo supplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei adcumbenti: epulae quaesitissumae: neque per omnem modo prouinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus, aliquantam partem gloriae demiserat, maxume apud veteres & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna R. imperio existumantes. *Macrob. Satur. l. III. c. XIII. Non. Sosipater l. I.*

Ruuntque pars magna suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & praelium accendere, adeo vti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Auidisque ita, promtisque ducibus, vti Metellus ictu tragulae sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Donat. actu V. sc. II. And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticae adiungit actuaria nauigia. *Idem in Piraticae nauiculae.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph. act. III. sc. II.*

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, saxa aut quid tale capiti adfligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in vlteriore prouincia. *Donatus ad Pherm. act. I. sc. IV.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro aduerbio.*

At illi, quibus res incognita erat, iuere cuncti ad portas incognita tendere. *Seru. F. Vrsini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Seru. Fuldanus.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. III.

Exavdiriqve sonus Bacchanaliorum. *Macr. lib. I. c. V. Saturn. Non.*

Diuersa, vti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii, globis eruptionem tentauere. *Prisc. l. X. Non.*

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem l. VI. Probus Catholicis.*

Male iam assuetum ad omnis vis controuersiarum. *Prisc. l. VI.*

Coniuratione claudit. *Idem l. X.*

Quali par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis aduorso aestu maris. *Non. in Mador.*

Equis & armis decoribus cultus. *Priscianus l. VI.*

Dedecores, inultique terga ab hostibus caedebantur. *Idem.*

Contra ille calui ratus quaerebat, num ſomnio theſaurus portenderetur. *Idem l. VIII. Non. in Caluitur.*

Parte conſumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vſus fallerent. *Priſc. l. X.*

Epiſtola Cn. Pompeii ad ſenatum.

Si aduorſus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens a prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſumi hoſtes fuſi, & vobis ſalus quaeſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum ſaeuiſſumum, cum exercitu optume merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? haec ſunt praemia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribundo, mittundoque legatos, omnes opes & ſpes priuatas meas conſumſi: quum interim a vobis per triennium vix annuus ſumtus datus eſt. Per deos immortales, vtrum cenſetis me vicem aerarii praeſtare, an exercitum ſine frumento & ſtipendio habere poſſe? eqnidem fateor me ad hoc bellum maiore ſtudio, quam conſilio, pro-

fectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hostesque in ceruicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam summoui. Per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenaeum, Laletaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorii victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememque in castris inter saeuissumos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi; quid dein praelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valet quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & praelium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia & exercitu deleti, satis clara vobis sunt, pro quis, o grati patres, egestatem & famam redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quaesoque vt animaduortatis; neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus te-

netur, nos aut Sertorius ad internecionem vaftauimus; praetêr maritumas ciuitates, quae vltro nobis fumtui oneriqne. Gallia fuperiore anno Metelli exercitum ftipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipfa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem confumfi. Reliqui vos eftis: qui nifi fubuenitis, invito & praedicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hifpaniae in Italiam transgredientur.

Namque his, praeter folita vitiofis magiftratibus, quum per omnem prouinciam infecunditate biennii proxumi graue pretium fructibus effet. *Non. Graue multum.*

Hi faltibus occupatis, tum externorum agros inuafere: frumentique ex inopia graui fatias facta. *Idem, Satias pro fatietas.*

Neque iam fuftineri poterat immenfum aucto mari, & vento glifcenti. *Idem, Glifcit eft congelafcit, colligitur, ignefcit, crefcit.*

Ac tum maxume, vti folet extremis in rebus, fibi quisque cariffumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia fequi. *Idem, Munia, officia.*

Et forte in nauigando cohors vna, grandi faselo vecta a ceteris deerrauit, marique placido a duobus praedonum myoparonibus circumuenta. *Idem in voce Faselus, & Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, quum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem & Carisius l. 1.*

Duos quam maxumos vtres leui tabulalae subiecit: qua super omni corpore quietus inuicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis nauium, aut vulnerati a suis, aut adflicti alueis, vadarum vi, mulcato foede corpore, postremo tamen periere. *Idem, & Arusianus. Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula coelum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quod inter ius a maioribus relictum vobis, & hoc

a Sulla paratum, seruitium interesset: multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob iniurias, & quotiens a patribus armata plebes secessisset; vtique vindices parauisset omnis iuris sui tribunos pleb. Nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. Neque me praeterit, quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed praeter spem bonam ex vobis, quae metum vicit, statui, certaminis aduorsa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certauisse. Quamquam omnes alii creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut praemiis in vos conuortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spoliis vestris: quum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque praebetis, exsuti omnibus, quae maiores reliquere:

nisi quia vobismet ipsi per suffragia, vti praesides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illic omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea, quae placent, defendenda. Cetera validiorum sunt. An dubium habetis, ne obficere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu iura quaedam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriae pertaesum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. Ortus est longe saeuior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Aemilio Mamerco Coss. dein C Curio ad exitium vsque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto incassum agerentur, si, prius quam

vos seruiundi finem, illi dominationis facturi erant: praesertim quum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. Permansit vna res modo, quae vtrimque quaesita est; & erepta in posterum vis: tribunicia, telum a maioribus libertati paratum; quod ego vos moneo, quaesoque, vt animaduortatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio adpelletis. Quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio: fuisset; si omnino quiessetis. Nunc animum aduortite: & nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebi, modo patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parauere) quum vis, Quirites, in vobis sit, vti, quae iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non

agere certe poſſitis. Iouem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis? magna illa conſulum imperia & patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis, Quirites: vltroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor; magis vti requiem capiatis: neque diſcordias, vt illi criminantur, ſed earum finem volens, iure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt: non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum praebeatis, cenſeo. Gerant, habeantque ſuo modo imperia; quaerant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis. Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt; niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur: qua tamen quinis modiis libertatem omnium aeſtumauere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. Namque vt illis exiguitate mors prohibetur; ſeneſcunt vires; ſic neque abſoluit cura familiari tam parua res: & ignauiſſumi quique tenuiſſima ſpe fruſtrantur: quae tamen quamuis ampla, quoniam ſeruitii pre-

tium oſtentaretur, cuius torpedinis erat decipi & veſtrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in vniuerſos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus eſt. Itaque ſimul comparant delenimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompeii; quem ipſum, vbi pertimuere, ſublatum in ceruices ſuas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, vti ſe ferunt, libertatis, tot viros ſine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non poſſe defendere. Mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium, tantae gloriae adoleſcentem, malle principem volentibus vobis eſſe, quam illis dominationis ſocium, auctoremque in primis fore tribuniciae poteſtatis. Verum, Quirites, antea ſinguli ciues in pluribus, non in vno cuncti praeſidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat. Itaque verborum ſatis dictum eſt. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupauit vos neſcio quae torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaque praeſenti ignauia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur; & huc ire licet, &

illuc, munere ditium dominorum. Atque haec eadem non ſunt agreſtibus; ſed caeduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magiſtratibus. Ita pugnatur, & vincitur a paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis eſt, & in dies magis erit: ſi quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiueritis libertatem.

Poſtquam egreſſus anguſtias. *Meſſus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Vt ſuſtinere corpora plerique nequeuntes, feſſi, arma ſua quisque ſtantes incumberent. *Idem & Seruius.*

Ac ſtatim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere ad ſtuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices inſidiae per idoneos ſaltus poſitae erant: prima, quae fonte venientes exciperet. *Seruius.*

Ingens ipſe virium, atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum, niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem:*

At Oppius poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem ex-

pedire conatus, a Cotta, Vulcioque impeditur. *Non. Pugio est breuis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta consultaque eius quidem aemulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire milites occoepere, non aptis armis, vt in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque praemiorum spe, quibuscum optauisset, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta adstare, & delectae cohortes intelligi coepere. *Idem.*

Si nihil ante aduentum suum inter plebem & patres conuenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l. XIV.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundae pecuniae genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros fuccesserant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctae trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. *Non. Seru.*

Octauium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infra, Scriba Sertorii Versius; & alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Non. Seruius.*

Quarum vnam epistolam forte cum seruo nacti praedatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. IV.

At Cn. Lentulus patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgauit. *Agellus l. XVIII. c. IV.*

Omnes, quibus aetas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſc. l. IX. & X.*

Dein lenita iam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem l. IX.*

Implicitae rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſiuit. *Idem l. X.*

Anxius animi, atque incertus. *Aruſ.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine praeliis audiebat. *Priſc. l. VIII.* „Obſideo & aſſideo actiua ſunt; faciunt enim aſſideor & obſideor.„

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem coniectus. *Festus.*

Castella, custodias thesaurorum in deditionem acciperentur, *Seru. Caris. l. 1.*

Reliqua cadauera salita. *Diomedes l. 1. cap. IV.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacen.

Rex mithridates regi arsaci s. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & sceleratissumi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, vti te morari posse videntur; ita in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissumus praebeo exemplum,

quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, vna & ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda imperii, & diuitiarum; quia primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere. Dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum concessione Asiae per dolum auertere; ac mox tracto Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, in somniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalum custodem agri captiui sumtibus & contumeliis ex rege miserrumum seruorum effecere: simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere; cum filius Nusa, quam reginam adpellauerant, genitus haud

dubie esset. Nam quid ego me adpellem? quem disiunctum vndique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt; sceleris eorum haud ignarum, & ea, quae accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemaeum. Atque ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expulsi; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Graeciae demsi graue seruitium. Incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas poenas soluunt: Ptolemaeus precio (dies) bellum prolatans; Cretenses impugnati semel iam, neque finem nisi excidio habituri. Equidem quum mihi ob ipsorum interna mala dilata praelia magis, quam pacem datam intellegerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exui classe pulcherruma. Apud Cyzicum mag-

no cum exercitu in obſidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita, ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, & Heracleam, militum optumos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum praeliis inopia rurſus ambos inceſſit. Illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vaſtis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubuertendi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quaeſo conſidera, nobis oppreſſis vtrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? ſcio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, & auri eſſe: &, ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad praedam peteris. Ceterum conſilium eſt Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, paruo labore, per noſtra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras, Romanos,

poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertiſſe? neque quicquam a principio niſi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obſtant, quin ſocios, amicos, procul iuxta ſitos, inopes potenteſque trahant, excidantque; omniaque non ſerua & maxume regna hoſtilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna iuſtos dominos volunt: nos ſuſpecti ſumus aemuli, & in tempore vindices adfuturi. Tum vero, cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Perſidis inclitis diuitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in praeſens, & poſtea bellum exſpectas? Romani in omnes arma habent, acerruma in eos, quibus victis ſpolia maxuma ſunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ſerendo, magni facti. Per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident: quod haud difficile eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia, circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna, aut noſtris vitiis adhuc incolumem. Teque illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis

regibus, latrones gentium oppressisse. Quod vti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie nostra vnum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Carisius lib. 1.*

Scalas pares moenium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se coepere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia, quae plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem praedarum cum latronibus composuisse. *Idem, Componere, coniungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans. *Arusianus.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur. Et quamquam ad id naues codicariae occulto per hiemem fabricatae aderant. *Nonius, Codicariae naues, quae in flumine vsui esse possunt.*

Qui praetergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni ſpecie. *Idem.*

Quum interim, lumine etiam tum incerto, duae Galliae mulieres conuentum vitantes ad menſtrua ſoluenda montem aſcendunt. *Idem.*

Pluteosque reſcindit ac munitiones demolitur, locoque ſummo potitur. *Idem, Demoliri eſt diruere.*

Exercitum dimiſit, vt primum Alpes degreſſus eſt. *Aruſianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmauit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, vt in ſecunda re pariter acre inuadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & ſoliti nectere ex viminibus vaſa agreſtia, ibi tum, quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quisque in formam parmae equeſtris armabat. *Nonius, Parma eſt ſcutum breue.*

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant. *Cariſius lib. 1, Seruius.*

Auidior modo properandi factus. *Aruſianus.*

Confilii aeger. *Idem.*

Reuerſi poſtero die, multa, quae properantes deſeruerant in caſtris, nacti, quum ſe ibi cibo vinoque laeti inuitarent. *Nonius, inuitare eſt repleri.*

Atque hiauit humus multa, vaſta & profunda. *Idem. Hiare, aperire.*

Rurſus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Vbi ſe laniata nauigia fundo emergunt. *Aruſianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandeſtinis conſiliis comparauerunt. *Non.*

In quis notiſſumus quisque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbo patibulo eminens adfigebatur. *Idem, Patibulum eſt crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus V. & XXX. *Meſſus.*

Clauſi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

FRAGMENTA HISTORIARVM

LIB. V.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus lib. XVIII.*

Legiones Valerianae comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem auersabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum; aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et vxori eius frater erat. *Arusian.*

Saepe celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. lib. XVIII.*

Video ingentia dona quaesitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani euenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi vni assurgere de sella, caput aperire solidum. *Nonius. Arusianus. Seruius.*

CAII CRISPI
SALLVSTII
FRAGMENTA

INCERTORVM LIBRORVM

Ne inrumiendi po - - - - - -
ſublicibus cauata - - - - - - - -
ſent. *Feſtus.*

Cuius duas inſulas propinquas inter ſe, & decem ſtadium procul a Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in anguſtiis futurum. *Iunius Philarg. ad Georg. Virgilii.*

Illi tertio menſe peruenere in Pontum multo celerius ſpe Mithridatis. *Aruſian.*

Ergo ſenati decreto ſeruiundumne ſit. *Donat. act. II. ſc. II.*

Pompeius oris improbi, animoque inuerecundo. *Suet. de claris Gram. c. XIV.*

Simulans ſibi aluum purgari. *Iſidorus l. XI. in voce Aluus, ad l. III. Aeneid.*

Fecit vt nunciis confeſtim lugubribus. *Cariſius lib. II.*

Communem habitum transgressus. *Priscianus lib. XIV.*

Inter arma ciuilia aequi boni famas petit. *Seneca l. XX. Epist. CXV.*

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donatus ad Andr. Terentii act. I. sc. II.*

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch. act. IV. sc. III.*

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus lib. XVIII.*

Exercitum argento fecit. *Seneca lib. XX. Epist. CXV.*

Togam paludamento mutauit. *Isidor. lib. XIX. Seruius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Seruius ad IV. Aeneidos.*

Oratio C. Cottae Consulis ad Populum:

Quirites, multa mihi pericula domi, militiae; multa aduorsa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit; neque decretis labos. Malae, secundaeque res, opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere.

Praeterea senectus per se grauis, curam duplicat: cui misero, senecta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? quum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum, exercui: auidissumus priuatae gratiae maxumas inimicitias pro republica suscepi: qui victus cum illa simul, quum egens alienae opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors iura naturae sunt: vti sine dedecore cum ciuibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissuma rep. Namque Imperatores Hi-

ſpaniae ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt; & id res cogit; quoniam poſt defectionem ſociorum & Sertorii per montes fugam, neque manu certare poſſunt, neque vtilia parare. Exercitus in Aſia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hoſtium eſt: nec minus Italiae marituma, & prouinciarum: quum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent: ita claſſe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea nauigamus. Haec ſi dolo aut ſocordia noſtra contracta ſunt, agite, & vti monet ira, ſupplicium ſumite: ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenuo corpori honeſtius quam pro veſtra ſalute finem vitae fecerit. Adſum en Cn. Cotta conſul, facio quod ſaepe maiores aſperis bellis fecere; voueo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumſpicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, quum fortunae, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter morien-

dum ſit. Tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut auaritiam caeſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate advorſa, & conſulite reip. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores; quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis: quum omnes prouinciae, regna, maria, terraeque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Iſidorus.*

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aruſianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicauerat bellum. *Seruius.*

Atque eos a tergo incurrerunt, *Rufin.*

In hunc modum differuit. *Priſcianus:*

Inde ortus ſermo percunctantibus vtrimque, Satin ſalue; quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quae audita Panormitanos dedere Romanis facere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus, Seruius X.*

Ventis per caua terrae citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus, Seruius.*

Vbi multi nefande casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Seruius.*

Tantum antiquitatis, curaeque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agretius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes lib. II.*

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus.*

In silua Sila fuerunt. *Seru.*

In nuda iniecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Seruius.*

Quum praedixero positum insulae. *Don.*

Cuius aduersa voluntate, colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum, & exercitus Sullae datus est. *Idem.*

A Gracco seditiones graues ortae. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, *Picens*, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus l. IV. c. II.*

Insolens vero accipiundi. *Donat.*

Quae pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Iapidiam ingressus. *Seru.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quae pacta in conuentione non praestitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum vt Aquilo solet. *Seruius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil. l. VIII. c. 3.*

Tyrannumque, & Cinnam adpellantes: *Victorinus, Seruius.*

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obuiam iretur. *Donat.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quintilianus.*

Non poeniturum. *Idem.*

Pompeius cum alacribus saltu cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis praeparauisset ad praelia. *Vegetius l. I. cap. IX. Iob. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, vt Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Graecorum Achilles. *Seruius.*

Cupientissumus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno vsu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. Comminus faciem suam ostentabat, aliquot aduorsis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxume laetabatur:

neque illis anxius, quia reliqua gloriofus retinebat. *Agellius.*

Curetes quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetuftatem vti cetera in maius componentem altores Iouis celebrauiffe. *Lactantius & Ifidorus.*

Italiam coniunctam Siciliae conftat fuiffe: fed medium fpatium aut per humilitatem obrutum eft aquis, aut propter anguftiam fciffum, inde Rhegium nominatum.. *Ifidorus.*

Pompeius deuictis Hifpanis tropaea in Pyrenaeis iugis conftituit. *Seruius.*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in praeliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amiffo Publico legato. *Idem.*

Ipfum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Seruius, Macrobius, Prifcianus.*

Equis paria operimenta erant: quae linea ferreis laminis im modum plumae adnexuerant. *Seruius.*

Rebus fupra votum fluentibus. *Idem.*

Aenum, & Maroneam, & viam Militarem. *Idem.*

Impediebant iuffa nautarum. *Idem.*

Nihil focordia claudebat. *Donatus.*

Vt tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati. *Idem.*

Pressi vndique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Id.*

Dein campi Themyscirii: quos habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digressae. *Seruius.*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris praelii sumtis tergis, atque redditis & egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultauit. *Idem & Donatus.*

Cosa. *Seruius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturae. *Quinctil.*

Apud latera certos collocauerat. *Seru.*

Apertae portae, repleta arua cultoribus. *Quinctil.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciae, Pisidiaeque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontaria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem & Scholiastes Iuuenalis.*

Introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus adpellata. Ipsa enim est & maior Phrygia. *Seruius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus deuouent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Grammat.*

Narbone confilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Poft defectionem fociorum & Latii. *Donatus.*

Ad Iouis mandem noftra. *Idem.*

Morbi graues ob inediam infolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes non coactos fceleftos magis quam miferos diftringi. *Idem.*

Grauiori bello, qui prohibituri venerant focii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor & terra. *Idem.*

Nam Sullae dominationem audebat. *Id.*

Neque eft defenfus dominationem Sullae. *Idem.*

Neu quis miles neue pro milite. *Seru.*

Ex infolentia auidus malefaciendi. *Id.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quae forte illata naufragia forbens gurgitibus occultis millia fexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque aerumnis incluti per mortalium ftudium maiores quam opibus, quippe quis etiam tum femiruta moenia, domus intectae, parietesque templorum ambufti manus Punicas oftentabant. *Hieron. in Habacuc.*

Apud Corduennos amomum & alii leues odores gignuntur. *Philarg. in IV. Georg. Virgil.*

Quem trans ſtagnum omnis vsque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros inuaſit. *Idem.*

Belli ſane ſciens. *Acron.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus Achaei atque Tauri ſunt, quod, quantum coniicio, locorum egeſtate rapto viuere coacti. *Gloſſae Iuuenalis.*

Atque ipſe cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Seruius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticoſum. *Idem.*

Sed vbi tempore anni mare claſſibus patefactum eſt. *Idem.*

Sane bonus ea tempeſtate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis inuaſere patentes, quum & pacis modo effuſas. *Idem.*

Genua patrum aduoluuntur. *Idem.*

Perrexere in Hiſpaniam & Sardiniam. *Id.*

Quae mapalia ſunt circumiecta ciuitati, ſuburbana aedificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis nauibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitauiſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius seruitium. *Seruius ad primum Aeneidos.*

Magna vis hominum conuenerat agris pulsa aut ciuitate eiecta. *Idem ibid.*

Quum murum hostium successisset, poenas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe fasta Italia rapinis, fuga, caedibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula & alias res aureas diis sacrata instrumenta conuiuio mereantur. *Idem ad VIII. Aeneid.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Iam repente visus saeuire Taguns. *Id. ad X.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniae grauem ciuitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium praecipere instructa, & stationes locatae pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus definiret. *Idem.*

In quis longissimo aeuo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame aequius perituros. *Seruius.*

Confedit in valle virgulta nemorofaque. *Seruius.*

Paullulum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exfilio vagabantur. *Id.*

Nubes foedauere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quae cauffa fuerat nouandis rebus. *Id.*

Radicem montis exceffit. *Statii interpres.*

Vt res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locauerant. *Id.*

Incerta eft fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plauftra fedes funt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, vt alia Africae, contendebant Antipodas vltra Aethiopiam cultu Perfarum iuftos & egregios agere. *Prifcianus.*

Et Perpennam forte cognofcit mulio redemtoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quae in maria, qua imperium Romanum eft, fluunt, quam Graeci τὴν ἔσω θάλασσαν adpellant, maxumum effe Nilum confentitur; proxuma magnitudine effe Hiftrum fcripfit Salluftius. *Agell. lib. X. cap. VII.*

Ex omnibus quae tractauimus, Aebuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, & vti Sallustii verbis vtar, vorticosus; cometarum autem compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuersa euntes longius diuidantur, spatio medio relicto multorum millium; quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliae respiciens aquilonem iuxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, quum se eius dolo crederet esse deceptum. *Seruius & Isidorus.*

Aristaeus, vti Sallustius docet, post laniatum a canibus Actaeonem filium matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Daedalo in Sardiniam transiuit, post delatus est Cumas. *Seru.*

Salluſtius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Seru.*

Cares inſulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famoſi, victi a Minoe, vti Salluſtius & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, ſecundum Salluſtium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania a Dardano Iouis & Electrae filio, aut ſecundum Salluſtium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salluſtius Scyllam ſaxum eſſe dicit, ſimile formae celebratae procul viſentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Salluſtium. *Idem.*

Salluſtius ait, Hiſpanorum morem fuiſſe, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Salluſtium, oritur iuxta ſolis aeſtiui pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt ciuitas, quae Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getae ſunt Myſii, quos Salluſtius a Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Troianorum tempore inuadendarum terrarum cauſſa fuerat nauigatio, vti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis vſos eſſe antiquos, Liuius & Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia per viciſſitudinem pugnabatur, vt inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio iacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium; procul a continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur nouum ver, ſecundo ver adultum, tertio praeceps: ſicut etiam Salluſtius dicit vbique, noua aeſtas, adulta, praeceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri Carminibus. *Seru.*

Proxumum dicebant veteres, non ſolum adhaerens, & adiunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet, *Virg. Aen. l. V.*

Proxumus huic, longo ſed proxumus interuallo,

Inſequitur Salius.

Ita & Salluſtius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod Κριᾶμέτωπον adpellauit, poſuit. *Nonius.*

Interrogafti, fi tenes, Maeotici
Situs quis effet aequoris. Salluftium
Noram id dediffe, dicta & eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier,
Non abnuebam. *Feftus Auienus.*

Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum. In arcus fimilitudinem. Sic de Ponto Salluftius, vnde hic tulit colorem. Nam fpeciem efficit Scythici arcus. *Seru. ad III. Aen.:*

- - *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia fe anguftiae Pontici oris illic dilatant, vti dicit Salluftius. *Seruius.*

Teia autem dicta eft a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia effe Salluftius indicat, quum de fitu Pontico loquitur. *Comment. In Horat.*

Porro Salluftius auctor certiffumus afferit, tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonftrari. *Hieron. de locis Heb.*

Quum multi euaferint Troianum periculum, vti Capys, qui Campaniam tenuit; vt Helenus, qui vt alii, Sardiniam, fecundum Salluftium. *Seru.*

Salluftianus Calpurnius. *Hieronymus aduerfus Ruf.*

Calpurniani difcipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata iam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulſat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima eſt, & ſimilis figura, qua aduerſoriorum facta, cum exacerbatione admiſſi laceſſimus. Vt apud Salluſtium de Sullae crudelitate. Vt in M. Mario quum fracta prius crura per artus expiraret. *Iul. Rufinianus de ſchemat. lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatae lubidinis ſunt, vt Salluſtius meminit in vtroque ſexu. *Gloſſae in Iuuenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui orae maxumae qua Romanum eſſet imperium contrarius piratis. Si omnes ſocios & maxume Graecos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliauerunt. *Eaedem Gloſſae.*

Salluſtium demiror, qui autumat, tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum deuicerunt, neque hos qui ad Orchomenum & Chaeroneiam certauerunt cum Archelao, noſſe putauerit Camelum. *Plut.*

At Salluſtius quidem fuiſſe milites iam inde a principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

LECTORI

Hactenus fragmenta florentissimi rerum Romanorum scriptoris, quae exstare putamus; cetera quae sequuntur, in MS. Seruio legi, Auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a P. Daniele procurata non comparent.

* m or Trequii praeter s r ciem necessariam haud multo secus, quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum haec aguntur a fugitiuis, aegra parte militum autumni grauitate, neque ex postrema fuga, cum seuero edicto iuberentur, vllis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detractantibus militiam, Quaestorem suum C. Thoranium ex quo praesente vera facillume noscerent. * * * * commiserant, & tamen interim cum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante setui debacrlttur, nefandum in modum peruerso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omitten-

1539. & 42. Lipsiae. *in* 8. *cum Castigationibus Io. Riuii.*

1544. Parisiis. *in* 8. *edente Rob. Stephano.*

1547. & 65. Venetiis. *cum Comment. Variorum.*

1557. Venetiis. *Aldi Manutii.*

1576. Florentiae. *in* 8, *ex recens. Petr. Victorii.*

1573. & 79. Antwerpiae. *cura Lud. Carrio.*

1595. Antwerpiae. *in* 8. *cum notis Fuluii Vrsini.*

1599. Norimbergae. *in* 8. *cum notis Christophori Coleri.*

1604. Ingolstadii. *in* 8. *M. A. Mureti.*

1607. Francofurti. *in* 8. *Editio Gruteri.*

1611. & 22. Francofurti. *in* 8. *ex recens. Philippi Parei.*

1674. Parisiis. *in* 4. *a Daniel. Crispino in vsum Delphini.*

1665. & 77. Lugd. Bat. *in* 8. *ex recens. Io. Frid. Gronouii.*

1686. & 90. Amstelodami. *in* 8. *cum notis Variorum.*

1710. Cantabrigiae. *in* 4. *Editio Iosephi Wasse.*

1724. Lipsiae. *in* 4. *cura Gottlieb Cortii.*

1742. Amstelodami. *in* 4. *Editio Sig. Hauercamp.*